

ตรวจสอบหน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์จากหลักฐานศิลปกรรม

โดย

นางสาวพิมพ์พิมพ์ ระวัง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2558

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้การศึกษานี้เฉพาะบุคคลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลปะเรื่อง “ตรวจสอบหน้าที่การใช้งานของปราสาทเจ้าจันทร์จากหลักฐานศิลปกรรม ” เสนอ โดย นางสาวพิมพ์พิมพ์มล ระวัง เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อชิรัชฎ์ ไชยพจน์พานิชย์)

หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาการศึกษาเฉพาะบุคคล

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประภัสสร ชูวิเชียร)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สแกนลิขสิทธิ์

คณะกรรมการตรวจสอบการศึกษาเฉพาะบุคคลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลปะ

..... ประธานกรรมการ

(อาจารย์กวิฏ ตั้งจรัสวงศ์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประภัสสร ชูวิเชียร)

...../...../.....

บทคัดย่อ

ชื่อผู้ค้นคว้า : นางสาวพิมพ์พิมพ์ ระวัง

ชื่อเรื่อง : ตรวจสอบหน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์จากหลักฐานศิลปกรรม

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประภัสสร ชูวิเชียร

(45) หน้า

วัดเจ้าจันทร์ ตั้งอยู่ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ที่วัดนี้มีรูปแบบศิลปกรรมองค์ประกอบของสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ภายในวัดที่น่าสนใจ กล่าวคือ มีปราสาทรูปแบบอย่างขอมสมัยบาเยนอันเป็นช่วงสมัยที่นับถือพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นหลัก ปราสาทหลังนี้เป็นประธานของวัด แต่มีวิหารอยู่ด้านหน้าในแกนทิศเดียวกัน และมีมณฑปประดิษฐานโกลนพระอิศวรอยู่ด้านใน และมีแนวกำแพงอยู่ด้านทิศใต้และทิศเหนือของวัด ซึ่งรูปแบบแผนผังนี้เป็นระเบียบของวัดในพุทธศาสนานิกายเถรวาทในสมัยสุโขทัยมาแล้ว

เนื่องจากรูปแบบแผนผังของปราสาทมีรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสแต่มีร่องหลุมอยู่ด้านหน้าทำให้นักวิชาการท่านหนึ่งตั้งประเด็นสงสัยแต่ข้อสันนิษฐานถึงหน้าที่การใช้งานปราสาทวัดเจ้าจันทร์กล่าวคือ ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ในฐานะความเป็นธรรมศาลา หากแต่รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทนั้นมีลักษณะที่แตกต่างไปจากธรรมศาลาจึงเกิดข้อสันนิษฐานอื่นๆ ขึ้นกล่าวคือ ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ในฐานะความเป็นสุคตาลัยหรือปราสาท ทั้งนี้ข้อสันนิษฐานดังกล่าวนี้ยังไม่มีมีการตรวจสอบถึงรูปแบบศิลปกรรมและข้อมูลทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้อง จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งปราสาทวัดเจ้าจันทร์นี้ ควรได้รับการตรวจสอบว่า มีหน้าที่การใช้งานหรืออยู่ในฐานะใดของวัดและเพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น

สารนิพนธ์ฉบับนี้มีจุดประสงค์ที่จะศึกษารูปแบบงานศิลปกรรมของปราสาทวัดเจ้าจันทร์รวมถึงข้อมูลทางด้านโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานี้ ทำให้สามารถตรวจสอบถึงหน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ เพื่อวิเคราะห์และตอบเจตนาข้อสันนิษฐานของนักวิชาการที่กล่าวไปข้างต้น

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2558

ลายมือชื่อนักศึกษา

ลายมือชื่อที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์.....

กิตติกรรมประกาศ

ขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประภัสสร ชูวิเชียร ที่ช่วยเซ็น ผลักดันทั้งเรื่องงานและเรื่องกำลังใจในการทำงานให้สำเร็จลุล่วง

ขอบคุณคุณแม่ที่ส่งเสริมและสนับสนุนปัจจัยด้านต่างๆ จนทำให้งานสำเร็จ อีกทั้งเพื่อนๆ ในทีม เพื่อนทุกๆ คนที่มีส่วนช่วยทุกๆ ด้านในชีวิต

ขอบคุณทุกคนที่ผ่านเข้ามา ยังอยู่ และผ่านไปในชีวิต

มหาวิทยาลัยศิลปากร สภานิติศาสตร์

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1
บทที่ 2 ข้อมูลเบื้องต้นและการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับวัดเจ้าจันทร์	5
- ที่ตั้งของวัดเจ้าจันทร์	5
- แผนผังและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของวัดเจ้าจันทร์	5
- การตรวจสอบอายุสมัยของปราสาทวัดเจ้าจันทร์จากรูปแบบศิลปกรรมที่ได้รับและข้อมูลทางการขุดค้นทางโบราณคดี	7
- การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับปราสาทวัดเจ้าจันทร์	10
บทที่ 3 วิเคราะห์หน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ผ่านรูปแบบศิลปกรรมและข้อมูลทางโบราณคดี	13
- ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ในฐานะความเป็นศาสนสถานประจำธรรมศาลา	13
- ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ในฐานะความเป็นสุคนธาลัยหรือศาสนสถานประจำอโรคยศาล	25
- ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ในฐานะความเป็นปรางค์ปราสาท	35
บทที่ 4 บทสรุป	43
บรรณานุกรม	46
ภาพประกอบ	51
ภาคผนวก	75

สารบัญภาพ

รายชื่อภาพ	หน้า
ภาพที่ 1 แผนผังวัดเจ้าจันทร์	51
ภาพที่ 2 ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ด้านทิศตะวันออก	51
ภาพที่ 3 ศาลตาผาแดง	52
ภาพที่ 4 ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ด้านทิศใต้	52
ภาพที่ 5 ภายในปราสาทวัดเจ้าจันทร์	53
ภาพที่ 6 ส่วนยอดของปราสาทวัดเจ้าจันทร์	53
ภาพที่ 7 ปีกนกที่มุ่มครรภคฤหะของปราสาทวัดเจ้าจันทร์	54
ภาพที่ 8 มณฑปด้านทิศเหนือของปราสาท	54
ภาพที่ 9 ภายในมณฑป	55
ภาพที่ 10 ปราสาทวัดพระพายหลวงองค์ที่อยู่ด้านทิศเหนือ	55
ภาพที่ 11 ภาพลายเส้นแสดงไฟที่บางส่วนที่ยังจมอยู่ในดิน ที่ปราสาทวัดพระพายหลวง	56
ภาพที่ 12 ปราสาทวัดพระพายหลวงด้านทิศตะวันออก	56
ภาพที่ 13 ส่วนยอดของปราสาทวัดพระพายหลวง	57
ภาพที่ 14 ปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา	57
ภาพที่ 15 ปราสาทวัดพระพายหลวงด้านทิศเหนือ	58
ภาพที่ 17 ภาพลายเส้นแสดงภาพสันนิษฐานปราสาทขอมสามหลังวัดพระพายหลวง	59
ภาพที่ 18 ปราสาทตาเหมือนด้านทิศใต้	59
ภาพที่ 19 ปราสาทบ้านบุด้านทิศเหนือ	60
ภาพที่ 20 ทับหลังที่พบที่ปราสาทตาเหมือน จ.สุรินทร์	60
ภาพที่ 21 แผนผังธรรมศาลา	61
ภาพที่ 22 ปราสาทบ้านบุ จ.บุรีรัมย์	61
ภาพที่ 23 พื้นที่ระหว่างอาคารวิหารและปราสาทวัดเจ้าจันทร์	62
ภาพที่ 24 ปราสาทบ้านบุด้านทิศตะวันตก	62
ภาพที่ 25 หน้าบันของธรรมศาลาที่ปราสาทตาเหมือน จ.สุรินทร์	63
ภาพที่ 26 ของปราสาทตาเหมือนด้านทิศตะวันตก จ.สุรินทร์	63

ภาพที่ 27 ภายในของปราสาทตาเมือน จ.สุรินทร์	64
ภาพที่ 28 ส่วนยอดของธรรมศาลาที่ปราสาทตาเมือน จ.สุรินทร์	64
ภาพที่ 29 แผนผังอโรคยศาล ปราสาทตาเมือนโต๊ด จ.สุรินทร์	65
ภาพที่ 30 บรรณาลัยที่ปราสาทตาเมือนโต๊ด จ.สุรินทร์	65
ภาพที่ 31 โคปุระที่ปราสาทตาเมือนโต๊ด จ.สุรินทร์	66
ภาพที่ 32 บาราย ที่ปราสาทจ.ชัยภูมิ	66
ภาพที่ 33 ปราสาทจ.ชัยภูมิ (ด้านทิศตะวันออก)	67
ภาพที่ 34 ปราสาทพรมตาเกิด ประเทศกัมพูชา	68
ภาพที่ 35 ปราสาทตาเมือนโต๊ด จ.สุรินทร์	68
ภาพที่ 36 ปราสาทนางรำ จังหวัดนครราชสีมา	69
ภาพที่ 37 ปราสาทจ.ร้อยเอ็ด	69
ภาพที่ 38 แนวกำแพงแก้วด้านทิศใต้ของวัดเจ้าจันทร์	70
ภาพที่ 39 แนวกำแพงแก้วด้านทิศเหนือของวัดเจ้าจันทร์	70
ภาพที่ 40 ภูมิทัศน์หนองบัวลาย จ.บุรีรัมย์ (ด้านทิศใต้)	71
ภาพที่ 41 ปราสาทตาเมือนโต๊ด จ.สุรินทร์ (ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้)	71
ภาพที่ 42 กู่ประภาชัย จ.ขอนแก่น	72
ภาพที่ 43 ภาพลายเส้นแผนผังวัดพระพายหลวง จ.สุโขทัย	72
ภาพที่ 44 ภาพลายเส้นแผนผังวัดศรีสวาย จ.สุโขทัย	73
ภาพที่ 45 ปราสาทหินพนมรุ้ง ปราสาท "ทรงศิขร"	73
ภาพที่ 46 ปราสาทสามยอด จ.ลพบุรี	74
ภาพที่ 47 ปราสาทวัดศรีสวาย จ.สุโขทัย	74

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ตั้งอยู่หลังวัดชมชื่น ที่อำเภอศรีสขนาลัย จังหวัดสุโขทัย เป็นโบราณสถานที่เชื่อว่า มีอายุสมัยมาก่อนอาณาจักรสุโขทัย เนื่องจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทประธานมีความ คล้ายคลึงกับปราสาทขอมสมัยบายน

องค์ประกอบของสิ่งก่อสร้างภายในวัดเจ้าจันทร์นี้มีปราสาทเป็นประธาน หันหน้าไปทางทิศ ตะวันออก มีวิหารอยู่ด้านหน้าปราสาทซึ่งอยู่ในแกนทิศเดียวกัน มณฑปตั้งอยู่ทางทิศเหนือของปราสาท มีแนว กำแพงแก้วอยู่ทางทิศใต้และทิศเหนือ จากแผนผังของวัดนี้จึงเชื่อว่าน่าจะเป็นวัดที่อยู่ในรูปแบบแผนผัง ของสมัยสุโขทัยและเป็นวัดในพุทธศาสนา

ในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่ทรงได้เสด็จมาที่วัดเจ้าจันทร์และ กล่าวถึงไว้ว่า มีปรากฏเป็นเทวสถานหรือโบสถ์พราหมณ์ ทำนองเดียวกันกับวัดศรีสวายและวัดพระพายหลวง ได้พบเศียรพระอิศวรเศียรหนึ่งทำด้วยศิลาตกอยู่ มีอุณาโลมเป็นพยาน และในพงศาวดารเหนือ ได้กล่าวถึง สถานที่นี้ ซึ่งบาธรรมราชาได้ไปสร้างเทวสถานไว้รูปพระเนรศวรและพระนารายณ์ จึงเชื่อว่าผู้แต่งได้มาเห็น ศาสนสถานแห่งนี้และเข้าใจว่าเป็นโบสถ์พราหมณ์ ศาสนสถานแห่งนี้ในสมัยสุโขทัยได้มาดัดแปลงเป็นวัดใน พระพุทธศาสนาโดยมีการสร้างวิหารอยู่ด้านหน้าสังเกตได้ว่าต่อกันไม่สนิท ฝีมือทราชมกว่าของเดิมมาก¹

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีลักษณะคล้ายปราสาทขอมสมัยบายนที่ปรากฏ ในประเทศไทยหลายแห่ง เช่น ปราสาทสามหลังวัดพระพายหลวง ปราสาทสามหลังวัดศรีสวาย ธรรมศาลา และสุคนธาไลยหรือศาสนสถานประจำโรคยศาลด้วย กล่าวคือเป็นปราสาทหลังโดด ที่เรือนธาตุมีการทำมุขยื่น ออกมาทั้งสี่ด้านเพื่อทำเป็นซุ้มประตู และมีทางเข้าอยู่ที่ด้านทิศตะวันออก ส่วนมีสามด้านทำเป็นประตูหลอก อีกทั้งมีการทำเรือนธาตุจำลองซ้อนขึ้นเป็นส่วนยอด พร้อมกับมีการประดับเรือนธาตุจำลองด้วยซุ้มปัญชร บรรพแถลง กลีบขนุนและนาคปักอยู่ ส่วนยอดบนทำเป็นบัวกลุ่มตามระบบปราสาท

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. เที่ยวเมืองพระร่วง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2519, 196

หากเปรียบเทียบรูปแบบทางสถาปัตยกรรมกับอาคารทรงคล้ายกันในบริเวณใกล้เคียงกัน ได้แก่ ปราสาทสามหลัง วัดพระพายหลวง, ศาลตาผาแดง, ปราสาทวัดศรีสวาย ที่มีรูปแบบคล้ายกันกับวัดเจ้าจันทร์ ทว่ามีการคลี่คลายรูปแบบจากวัดในเมืองสุโขทัย ซึ่งเป็นเหตุให้มีการตีความออกมาในสองทิศทางคือ ด้วยระยะทางความห่างไกลและลำดับความสำคัญของปราสาท และงานฝีมือของช่างท้องถิ่นที่เข้ามา มีส่วนร่วมในงานทำให้เกิดการคลี่คลายรูปแบบ หากแต่ยังคงมีเค้าโครงรูปแบบเดิมที่สามารถเปรียบเทียบเพื่อกำหนดอายุสมัยการสร้างของปราสาทวัดเจ้าจันทร์จากวัดใกล้เคียงและปราสาทที่อยู่ในประเทศกัมพูชาในสมัยเดียวกัน (บายน)

ในปัจจุบันที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีการศึกษาและตั้งข้อสันนิษฐานถึงหน้าที่การปฏิบัติงานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ 2 ประการ ประการแรกคือศาสตราจารย์บวสเซอร์เห็นว่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์แต่เดิมเป็นธรรมศาลาซึ่งเป็นส่วนที่เหลือเท่านั้น อาคารรูปแบบนี้เป็นที่นิยมสร้างในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7²

ธรรมศาลามีรูปแบบศิลปกรรมเป็นอาคารปราสาทหลังเดียว อยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าทอดยาวออก มีส่วนประกอบหลัก 2 ส่วน คือ ส่วนของตัวปราสาทและส่วนของมุขที่ยื่นออกมาจากห้องครรภคฤหะ ซึ่งส่วนที่เหลืออยู่นั้นพบแค่เรือนปราสาท ไม่พบส่วนมุขที่ยื่นออกมา อีกทั้งกล่าวเพิ่มเติมว่า อาคารมณฑปที่หายไปอาจสันนิษฐานว่า อาจเป็นอาคารเครื่องไม้ซึ่งผุพังไปแล้วตามกาลเวลา³

ประการที่สองอาจารย์พิริยะ ไกรฤกษ์มีความเห็นว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์เป็นปราสาทที่อาจสร้างขึ้นในยุคเดียวกันกับพระปรางค์วัดศรีรัตนมหาธาตุเมืองเซลียง ตามหลักฐานจากศิลาจารึกหลักที่ 2 ของพระมหาเถระศรีศรัทธาราชจุฬามุนีกล่าวว่าพญาศรีนาวนำถม “ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุใกล้ฝั่งน้ำ” ที่นครศรีสังขาลย์คือ เซลียงในปัจจุบัน⁴ เนื่องจากการวางผังของปราสาทหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเป็นการวางผังของพุทธศาสนแบบพุทธศาสนิกายเถรวาทและปรางค์ในสมัยสุโขทัยมีแผนผังคล้ายกับปราสาทวัดเจ้า จันท์ กล่าวคือ มีปรางค์เป็นประธาน วิหารอยู่ด้านหน้าในแกนทิศเดียวกัน และมีกำแพงแก้วล้อมรอบ

จากข้อสันนิษฐานและการตีความของนักวิชาการข้างต้น ยังไม่มีการตรวจสอบอย่างละเอียดตามกระบวนการรูปแบบศิลปกรรมทำให้ยังไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจน อีกทั้งผู้เขียนมีข้อสันนิษฐานถึงหน้าที่การปฏิบัติงาน

² สันติ เล็กสุขุม. โบราณสถานกับรูปแบบสันนิษฐาน มรดกโลก สุโขทัย ศรีสังขลาลัย กำแพงเพชร 1. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2551, 222

³ สุรเดช วิชิตจากรุก. พัฒนาการเมืองเซลียง : จากการศึกษาหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์และข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537, 96

⁴ พิริยะ ไกรฤกษ์. “ศิลปะแห่งแดนเนรมิต (ศิลปะสุโขทัยระหว่าง พ.ศ. 1750-1900)”. เมืองโบราณ 12, 1 (มกราคม-มีนาคม 2529), 27

ของปราสาทวัดเจ้าจันทร์เพิ่มเติมกล่าวคือ ปราสาทวัดเจ้าจันทร์อาจมีฐานะเป็นสุศตาลัยหรือศาสนสถานประจำอโรคยศาล เนื่องจากรูปแบบของปราสาทวัดเจ้าจันทร์เป็นปราสาทหลังโดด และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมต่าง ๆ มีความคล้ายคลึงกับสุศตาลัยที่พบในประเทศไทยหลายแห่ง

สุศตาลัยที่เป็นศาสนสถานประจำอโรคยศาลหรือโรงพยาบาล ที่ปรากฏในศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ว่า มีการสร้างอโรคยศาลทั้งหมด 102 แห่งตามรับสั่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7⁵ หากพิจารณาจากข้อมูลเบื้องต้นอาจสันนิษฐานได้ว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์อาจเป็นหนึ่งในสุศตาลัยอีกแห่งหนึ่งที่ยังไม่พบในประเทศไทย ทั้งนี้ยังไม่มีการตรวจสอบจากหลักฐานทางรูปแบบศิลปกรรมของปราสาทวัดเจ้าจันทร์และสุศตาลัยที่ค้นพบแล้ว จึงควรได้รับการศึกษา ค้นคว้า เพื่อหาข้อสรุปเรื่องการใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ว่าเป็นธรรมศาลา สุศตาลัย หรือเป็นปราสาท อันจะนำมาซึ่งหลักฐานที่ช่วยสนับสนุนแนวความคิดเกี่ยวกับการขยายอำนาจพื้นที่ทางศิลปกรรมของเขมรแบบบายนในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาวิเคราะห์และกำหนดอายุงานสถาปัตยกรรมของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ โดยเปรียบเทียบกับงานสถาปัตยกรรมที่ใกล้เคียงกันในจังหวัดสุโขทัย
2. เพื่อตรวจสอบหน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์จากข้อสันนิษฐานของศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอร์เรย์, อาจารย์พิริยะ ไกรฤกษ์ และจากข้อสันนิษฐานของผู้เขียน โดยศึกษาจากแผนผัง, รูปแบบทางสถาปัตยกรรมและข้อมูลทางโบราณคดี

สมมติฐานของการศึกษา

1. ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ในฐานะความเป็นธรรมศาลาตามข้อสันนิษฐานของศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอร์เรย์
2. ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ในฐานะเป็นสุศตาลัยหรือศาสนสถานประจำอโรคยศาล
3. ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ในฐานะเป็นปราสาทตามข้อสันนิษฐานของอาจารย์พิริยะ ไกรฤกษ์

⁵ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล. "อโรคยศาล : ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น". เมืองโบราณ 30, 3 (กันยายน-กรกฎาคม 2547) , 17

ขอบเขตของการศึกษา

1. ศึกษาและวิเคราะห์จากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทวัดเจ้าจันทร์เพื่อนำไปเชื่อมโยงและเปรียบเทียบกับข้อมูลในประเด็นอื่น ๆ
2. ใช้ข้อมูลด้านรูปแบบแผนผังสิ่งก่อสร้างและงานสถาปัตยกรรมของธรรมศาลา สุกตาลัยที่พบในประเทศไทย และปรางค์ที่มีลักษณะเกี่ยวข้อง
3. ใช้ข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ข้อมูลการขุดค้น ขุดตรวจหรือขุดแต่งทางโบราณคดี ข้อมูลจากเอกสาร ประวัติศาสตร์ จารึก เป็นต้น

วิธีการศึกษา

1. รวบรวมข้อมูล ทบทวนวรรณกรรม บทความ เอกสารที่มีเนื้อหาการศึกษาที่เกี่ยวกับปราสาทวัดเจ้าจันทร์เพื่อนำมาตั้งประเด็นปัญหา
2. เก็บข้อมูลจากการลงภาคสนามจากสถานที่ที่เกี่ยวข้อง
3. นำข้อมูลมาเรียบเรียงเพื่อที่จะนำไปใช้ในการวิเคราะห์
4. วิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ เพื่อตอบประเด็นปัญหาที่ตั้งไว้
5. เรียบเรียงข้อมูลที่วิเคราะห์ได้ สรุปผลการศึกษาและจัดพิมพ์เสนอการศึกษา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงผลการวิเคราะห์อายุสมัยของปราสาทวัดเจ้าจันทร์จากการศึกษารูปแบบแผนผัง ศิลปกรรม สถาปัตยกรรมและข้อมูลทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้อง
2. ทราบถึงผลการวิเคราะห์เรื่องหน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ที่นักวิชาการแต่ละท่านได้เสนอ

บทที่ 2

ข้อมูลเบื้องต้นและการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับวัดเจ้าจันทร์

1. ที่ตั้งของวัดเจ้าจันทร์

วัดเจ้าจันทร์ตั้งใกล้ริมแม่น้ำยมและอยู่ด้านหลังวัดชมชื่นทางด้านทิศใต้ ซึ่งอยู่ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

2. แผนผังและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของวัดเจ้าจันทร์

2.1 แผนผังวัดเจ้าจันทร์

วัดเจ้าจันทร์วางตัวตามแนวแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก โดยมีปราสาทเป็นประธานของวัด ปราสาทอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีรูปแบบเป็นจัตุรมุขกล่าวคือ ทำเป็นทางเข้าสี่ด้าน แต่ทว่ามีทางเข้าจริงเพียงทางเดียวคือด้านทิศตะวันออก และอีกสามด้านทำเป็นประตูหลอก ถัดออกไปด้านหน้าทางทิศตะวันออกของปราสาทมีวิหารอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเช่นกัน มณฑปตั้งอยู่ทางทิศเหนือของปราสาทภายในพบโคลนศิลาแลงพระยืนหันหน้าไปทางทิศเหนือ มีแนวกำแพงแก้วก่อด้วยศิลาแลงอยู่ที่ทิศเหนือและใต้ (ภาพที่ 1)

2.2 องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

ปราสาทประธาน

ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ก่อด้วยศิลาแลง ผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หันหน้าไปทางทิศตะวันออก (ภาพที่ 2) โดยมีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมดังนี้

- ฐาน

ฐานของปราสาทเป็นฐานหน้ากระดานหรือฐานเขียง ที่มุมปราสาทด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้พบร่องรอยฐานที่อยู่ใต้ฐานเขียงสันนิษฐานว่าอาจมีฐานรองรับที่ชั้นหนึ่งอยู่ใต้ชั้นดินฐานของปราสาทเป็นฐานบัวคว่ำ-บัวหงายอยู่ชั้นใต้ดิน (เนื่องจากได้พบระเบียบของฐานบัวลูกฟักหนึ่งฐานรองรับรองรับ

ปราสาทแบบขอมอย่างน้อยที่ศาลตาผาแดง⁶ (ภาพที่ 3) ถัดขึ้นไปจากฐานเขียงเป็นฐานหน้ากระดาน ย่อมุมรองรับเรือนธาตุ (ภาพที่ 4)

- ครรรภาคฤหะ

เรือนธาตุอยู่ในผังย่อมุมไม้ยี่สิบก่อด้วยศิลาแลง มีร่องรอยปูนปั้นประดับตามแนวเสา เรือนธาตุทำเป็นจัตุรมุขกล่าวคือมีมุขยื่นออกมาทั้ง 4 ด้านโดยยื่นออกมาเล็กน้อยเพื่อทำเป็นซุ้มประตู มีทางเข้าเพียงทางเดียวคือด้านทิศตะวันออก (ภาพที่ 1) ซึ่งอีกสามด้านถูกปิดทึบทำเป็นประตูหลอก มีลักษณะเป็นกรอบซุ้มเหมือนทางเข้าด้านทิศตะวันออก แต่มีผนังปิดทึบแต่มีพื้นที่ภายในซุ้มเล็กน้อย (ภาพที่ 4) พบฐานก่อทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสติดอยู่กับผนังด้านใน (ภาพที่ 5)

หน้าบันเหนือกรอบประตูมีลักษณะซ้อนกันสองชั้น กรอบหน้าบันชั้นล่างอยู่ที่ซุ้มประตูที่ยื่นออกมาและกรอบหน้าบันชั้นบนอยู่ที่มุมที่สองจากมุมประธานเรือนธาตุที่รองรับปลายกรอบหน้าบัน ชั้นบนในของกรอบประตูของหน้าบันชั้นบน ซึ่งมีความสูงในระดับเดียวกับเชิงบาตรของเรือนธาตุ จำลองชั้นล่าง (ภาพที่ 6) บริเวณมุมทางเข้าปราสาททั้งสองด้านมีหน้าจั่วผ้าซีกขนาดเล็กเรียกว่า ปีกนก (ภาพที่ 7)

บัวเชิงบาตรที่มุมประธานด้านบนเพื่อรองรับเรือนธาตุจำลองหรือชั้นวิมานมีลักษณะที่ยึดตรง ถัดขึ้นไปด้านบนบัวเชิงบาตรเป็นชั้นฐานเขียง ด้านบนประดับด้วยกลีบขนุนที่มุม (นาคปึก) (ภาพที่ 6)

- ยอด

ชั้นรัดประคดหรือชั้นวิมานคือส่วนที่เป็นเรือนธาตุจำลองซ้อนกันจำนวน 3 ชั้น แต่ละชั้นซ้อนมีซุ้มช่องปัญจรมีลักษณะเป็นเสาตั้งคานทับขนาดเล็กลดหลั่นตามชั้นของเรือนธาตุซ้อนกันมีกรอบซุ้มหน้าบันประดับอยู่เหนือซุ้มมีลักษณะเหมือนซุ้มประตูที่เรือนธาตุ แต่ที่เรือนธาตุจำลองนี้ไม่มีปีกนก มีกลีบขนุนและบรรพแถลงประดับตามชั้นและด้านของเรือนธาตุจำลอง ถัดขึ้นไปยอดปราสาทเป็นบัวกลุ่มยอดปราสาทและกลศอยู่ด้านบนสุด (ภาพที่ 6)

วิหาร

วิหารก่อด้วยศิลาแลงอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 7 ห้อง มีมุขโถงยื่นออกไปด้านหน้าทางทิศ ตะวันออกทำบันไดเป็นทางเข้า-ออก ทั้งทิศตะวันออกและตะวันตกจำนวนด้านละ 2 ทาง (ภาพที่ 2) ภายในมี

⁶ สันติ เล็กสุขุม. "ก่อนจะปรากฏในศิลปะไทยและก่อนจะหายไปไหนที่สุด : ฐานบัวลูกฟัก". กรุงเทพฯ : วารสารราชบัณฑิตยสภา 28, 1 (มกราคม - มีนาคม 2546), 159

เสาร่วมในและเสาร่วมนอกมีลักษณะเป็นเสาทรงสี่เหลี่ยม โดยเสาร่วมในมีฐานเสาอยู่ในผังสี่เหลี่ยม ฐานชุกชีก่อด้วยศิลาแลงอยู่ในผังสี่เหลี่ยมย่อมุม พบโกลนพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ

มณฑป

ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของปราสาท (ภาพที่ 8) ก่อด้วยศิลาแลงมีลักษณะ ก่อผนังสูงสามด้าน ด้านทิศเหนือทำเป็นช่องเว้าไว้สำหรับทางเข้า ด้านในพบโกลนพระพุทธรูปยืน ๑ องค์ (ภาพที่ 9) สันนิษฐานว่าเป็นพระอิศวร ที่หลังคาสันนิษฐานว่าเป็นหลังคาเครื่องไม้และผูกงอไปตามกาลเวลา และพบเพียงชิ้นส่วนของกระเบื้องดินเผาสำหรับมุงหลังคาตกกระจายอยู่โดยรอบ⁷

3. การตรวจสอบอายุสมัยของปราสาทวัดเจ้าจันทร์จากรูปแบบศิลปกรรมที่ได้รับและข้อมูลทางการขุดค้นทางโบราณคดี

รูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทที่วัดเจ้าจันทร์นั้นมีความคล้ายคลึงกันกับปราสาทวัดพระพายหลวง ซึ่งอาจได้รับอิทธิพลทางรูปแบบสถาปัตยกรรมมาจากวัดพระพายหลวง (ภาพที่ 10) กล่าวคือ ปรากฏปราสาทที่วัดพระพายหลวงองค์ด้านทิศเหนือเป็นองค์ที่สมบูรณ์ที่สุดนั้นประกอบด้วยฐานบัวลูกฟัก ที่ปราสาทวัดพระพายหลวงพบว่ามีร่องรอยของฐานที่ไต่ขึ้นมาเหนือดินเล็กน้อยสันนิษฐานว่ามีฐานบัวลูกฟักอยู่ใต้ดิน (ภาพที่ 11) เนื่องจากพบฐานในลักษณะนี้ที่ศาลาตามแดงอันเป็นรูปแบบปราสาทขอม⁸ (ภาพที่ 3) ถัดขึ้นไปเป็นฐานไพทีมีลักษณะเป็นฐานหน้ากระดาน

ครรรภาคทระเป็นแบบย่อมุมไม้ยี่สิบมีซุ้มประตูจำนวน 4 ซุ้ม กรอบซุ้มเป็นแบบก่อตัว โดยเป็นประตูหลอก 3 ทิศ และประตูจริงที่สามารถเข้าไปด้านในได้อยู่ทางทิศตะวันออก และประดิษฐานพระพุทธรูปด้านในซุ้มประตูก่อแบบลดหลั่นเหลื่อมกันเป็นซุ้มโค้งขึ้นไป (Arch โค้ง) (ภาพที่ 12) ส่วนยอดทำเป็นเรือนธาตุจำลองซ้อนชั้นจำนวน 5 ชั้น การประดับด้วยฐานบัวเชิงบาตรที่มีรูปแบบโค้งเข้า-ออก นาคปัก บรรพแฉวง กลิบขนุน (ภาพที่ 13)

⁷ ป้ายคำบรรยาย และหนังสือนำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร ของกรมศิลปากร 2553

⁸ ภาวิณี รัตนสุข. วัดพระพายหลวง : แนวความคิดใหม่จากผลการขุดตรวจทางโบราณคดีกับงานวิเคราะห์แบบอย่างสถาปัตยกรรม.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551, 47

จากผังพื้นของปราสาท ไม่มีการทำมุขยื่นยาวและไม่มิมณฑปด้านหน้าแบบกลุ่มปราสาทก่อน สมัยบายน และถัดจากฐานไพที คือปราสาทที่มีฐานล่างทำเป็นฐานเขียง ต่อไปขึ้นไปเป็นชั้นบัวคว่ำและลวดบัว ซึ่งเดิมอาจเคยมีลายปูนปั้นประดับรับกับงานที่ตำแหน่งบัววัดเกล้า ฐานของปราสาทและฐานซุ้มประตูอยู่ในระดับเดียวกันหมด ไม่มีการลดหลั่นดังเช่นศิลปะขอมในช่วง พ.ศ. 16-17 เช่น ปราสาทหินพิมาย (ภาพที่ 14) ศาลตาผาแดง (ภาพที่ 3) และปราสาทอัยยยาขนาดใหญ่⁹

แต่เมื่ออิทธิพลขอมขึ้นมาถึงปราสาทวัดเจ้าจันทร์ รูปแบบสถาปัตยกรรมถูกคลี่คลายลง มีรูปแบบที่เรียบง่ายขึ้น กล่าวคือ

■ ฐาน

ที่ปราสาทวัดพระพายหลวงฐานชั้นใต้ดินเป็นฐานบัวลูกฟักอยู่ใต้ดิน เช่นเดียวกับที่พบร่องรอยฐานชั้นใต้ดินของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นฐานรูปแบบเดียวกัน ที่ปราสาทพระพายหลวงถัดขึ้นไปเป็นฐานไพทีที่มีรูปแบบเป็นหน้ากระดานที่รองรับปราสาททั้งสามหลัง ฐานบัวคว่ำและลวดบัวประดับส่วนล่างเรือนธาตุที่มีการทำย่อมุม (ภาพที่ 15) แต่ที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์รูปแบบได้คลี่คลายออกมาเป็นฐานหน้ากระดานในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสไม่เพิ่มมุมตามเรือนธาตุและฐานเขียงเดี่ยว ๆ อีกชั้นหนึ่งที่รองรับเรือนธาตุและอยู่ในผังย่อมุมเหมือนเรือนธาตุ (ภาพที่ 4)

■ ครรภคฤหะ

ปราสาทวัดพระพายหลวงและปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีรูปแบบครรภคฤหะที่เหมือนกันคือ อาคารอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ย่อมุมไม่ยี่สิบ ทำมุขยื่นออกมาเล็กน้อยแต่ยังคงติดกับตัวปราสาทอยู่เพื่อทำซุ้มประตูทั้งสี่ด้าน โดยมีทางเข้าอยู่ด้านทิศตะวันออก และอีกสามด้านเป็นประตูหลอก ด้านบนกรอบประตูหลอกทั้งสามทิศ พบทับหลังจริง ถัดขึ้นไปเป็นกรอบซุ้มหน้าบันที่ทำซ้อนกันสองชั้น (ภาพที่ 4 และ 15)

รูปแบบที่คลี่คลายจากปราสาทวัดพระพายหลวงนั่นคือ ที่ซุ้มประตูด้านทิศตะวันออกของปราสาทวัดพระพายหลวงก่อศิลาแลงเหลื่อมกันขึ้นไปเป็น Arch โค้ง (ภาพที่ 12) เพื่อรองรับน้ำหนักของเรือนธาตุจำลองด้านบน แต่ที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ก่อศิลาแลงเรียงอัดกันเต็มพื้นที่ มีเสาดั้งคานทับมารองรับน้ำหนักเรือนธาตุจำลองแทน (ภาพที่ 6) อีกทั้งที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ปรากฏปีกนกบริเวณข้างมุขยื่นทั้งสี่ด้าน (ภาพที่ 7) ซึ่ง

⁹ ภาวิณี รัตนสุข. วัดพระพายหลวง : แนวความคิดใหม่จากผลการขุดตรวจทางโบราณคดีกับงานวิเคราะห์แบบอย่างสถาปัตยกรรม.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร,

ลักษณะนี้ไม่พบที่ปราสาทวัดพระพายหลวงซึ่งอาจเป็นลักษณะเฉพาะของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ สันนิษฐานว่า อาจเป็นศิลปะท้องถิ่น พบลักษณะเดียวกันนี้ที่ปราสาทกำแพงแลง จ.เพชรบุรี (ภาพที่ 16)

■ ยอด

ปราสาทวัดเจ้าจันทร์และปราสาทวัดพระพายหลวงมีลักษณะของส่วนยอดคล้ายกันคือ เรือนธาตุซ้อนชั้น โดยมีชุกชุมบิณูชกร กลีบขนุนและนาคปักประดับตามชั้นเรือนธาตุจำลอง ถัดขึ้นไปยอดปราสาทเป็นบัวกลุ่มยอดปราสาทและกลศอยู่ด้านบนสุด แต่ที่ปราสาทพระพายหลวงได้หักหายไปเหลือเพียงฐานของยอดเท่านั้น (ภาพที่ 6 และ 13) แต่จากรูปสันนิษฐานของอาจารย์สันติ เล็กสุขุม จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า ยอดของทั้งสองแห่งมีลักษณะใกล้เคียงกัน (เว้นแต่่นพศุล) (ภาพที่ 17)

รูปแบบสถาปัตยกรรมที่ส่วนยอดของปราสาทวัดเจ้าจันทร์คลี่คลายจากส่วนยอดของปราสาทวัดพระพายหลวงคือ กรอบชุกชุมหน้าบัน (ทำเลียนแบบชุกชุมหน้าบันที่ครรรกฤหะ แต่ทำเพียงหนึ่งชั้น) เหนือชุกชุมบิณูชกร ลักษณะนี้ไม่พบที่ปราสาทวัดพระพายหลวงซึ่งอาจเป็นแบบที่เพิ่มขึ้นมาตามศิลปะท้องถิ่น และจำนวนชั้นเรือนธาตุจำลองที่ลดลงจาก 5 ชั้นตามแบบปราสาทวัดพระพายหลวง เหลือเพียง 3 ชั้น ซึ่งอาจเป็นเพราะฝีมือช่างในสมัยนั้นที่มีความประณีตและคัดลอกรูปแบบมาจากปราสาทวัดพระพายหลวงมาไม่สำเร็จ

จากรูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทวัดพระพายหลวงที่เชื่อว่า เป็นต้นแบบของปราสาทวัดเจ้าจันทร์นั้นมีส่วนที่ผิดแปลกไปจากปราสาทวัดพระพายหลวงหลายจุดกล่าวคือ ฐานรองรับเรือนธาตุนั้นมิได้ทำเพิ่มมุมตั้งแต่ฐานไพทีและไม่มีฐานบัวคว่ำเหนือฐานรองรับเรือนธาตุแบบที่ปราสาทวัดพระพายหลวง ที่ครรรกฤหะนั้นพบการทำปีกนก และการก่อศิลาแลงที่ชุกชุมประตูต่างจากที่วัดพระพายหลวงโดยก่อศิลาแลงเต็มพื้นที่และใช้ระบบเสาตั้งคานทับมารองรับน้ำหนักแทนการก่อศิลาแลงเหลื่อมกันเป็น Arch โค้ง ส่วนยอดนั้นมีสิ่งที่พัฒนามาเป็นแบบของตัวเองมากขึ้นกล่าวคือ การลดจำนวนชั้นของเรือนธาตุจำลองและการทำกรอบชุกชุมหน้าบันที่ชุกชุมบิณูชกร ซึ่งรูปแบบเหล่านี้เป็นรูปแบบเฉพาะที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ที่พัฒนามาจากรูปแบบที่ปราสาทวัดพระพายหลวง สันนิษฐานว่าอาจเป็นฝีมือของช่างพื้นถิ่นซึ่งไม่มีผลต่อการกำหนดอายุของปราสาทวัดเจ้าจันทร์มากนัก เนื่องจากรูปแบบส่วนใหญ่ของปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีความคล้ายคลึงกับปราสาทวัดพระพายหลวงจึงอาจสันนิษฐานได้ว่า ปราสาทวัดเจ้าจันทร์อาจสร้างสร้างขึ้นในสมัยลพบุรี ซึ่งอยู่ใน

ช่วงเวลาเดียวกันกับศิลปะขอมแบบบาเยน ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ช่วง พ.ศ.1725-ราว พ.ศ.1763) สามารถกำหนดอายุสมัยได้ราว พุทธศตวรรษที่ 18

จากข้อมูลการขุดค้นจากการขุดค้นทางด้านทิศตะวันตกของปราสาททำให้ทราบว่าองค์ปราสาทนั้นสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7¹⁰ นี้ทำให้สันนิษฐานข้อสันนิษฐานข้างต้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่า ปราสาทวัดเจ้าจันทร์สร้างในสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งมีนักวิชาการตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับหน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์คือ ในฐานะความเป็นธรรมศาล หรือสุคตาลัย (ศาลสถลสถานประจำอโรคยศาล) ที่อยู่ในสมัยเดียวกันกับปราสาทวัดเจ้าจันทร์ อีกทั้งรูปแบบมีลักษณะที่คล้ายกัน จึงต้องทำการวิเคราะห์ถึงแผนผังและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมต่อไป

4. การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับปราสาทวัดเจ้าจันทร์

เนื่องจากปราสาทวัดเจ้าจันทร์ยังไม่มีหลักฐานที่ระบุหน้าที่การใช้งานอย่างชัดเจน จึงมีนักวิชาการเสนอข้อสันนิษฐานต่อหน้าที่การใช้งานจากรูปแบบสถาปัตยกรรมและข้อมูลทางประวัติศาสตร์

ท่านแรกคือศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอร์เยร์ (Jean Boisselier) และนาย เอ.บี. กริสโวลด์ กล่าวถึงปราสาทวัดเจ้าจันทร์เหมือนกันว่า แต่เดิมเป็นธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทางซึ่งสร้างขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เห็นว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์แต่เดิมเป็นธรรมศาลาซึ่งเป็นส่วนที่เหลือเท่านั้น อาคารรูปแบบนี้เป็นที่นิยมสร้างในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7¹¹

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิสกุล ลงความเห็นสนับสนุนความคิดของศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอร์เยร์ว่า วัดเจ้าจันทร์แห่งนี้ก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นวัดในพุทธศาสนานิกายเถรวาทตามแบบสุโขทัย ซึ่งแต่เดิมคงเคยเป็นธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทางในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และเป็นปราสาทขอมที่อยู่เหนือสุดของประเทศไทย¹² และกล่าวเพิ่มเติมว่า ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ที่เห็นนั้นเป็นส่วนที่เหลือของธรรมศาลา ซึ่งเป็นธรรม

¹⁰ สุรเดช วิจิตจากรกุล. พัฒนาการเมืองเขลียง : จากการศึกษาหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์และข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537, 96

¹¹ สันติ เล็กสุขุม. โบราณสถานกับรูปแบบสันนิษฐาน มรดกโลก สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร 1. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2551, 222

¹² สุภัทรดิศ ดิสกุล. ศิลปะในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538, 21

ศาลาที่อยู่ทิศเหนือที่สุดที่เคยพบมา อย่างไรก็ตามเราก็ยังไม่สามารถกำหนดธรรมศาลาแห่งนี้ลงไปได้ในจารึกปราสาทพระขรรค์ที่ประเทศกัมพูชา¹³

อาจารย์พิริยะ ไกรฤกษ์มีความเห็นคัดค้านกับข้อสันนิษฐานของนักวิชาการกลุ่มข้างต้น กล่าวว่าเส้นทางที่ใช้สร้างธรรมศาลาที่ปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์กล่าวว่ามี 17 แห่ง นอกจากนั้นแล้วแผนผังของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ซึ่งประกอบไปด้วยปราสาทศิลาแลงหันหน้าสู่ทิศตะวันออก และวิหารศิลาแลงอยู่ออกไปทางด้านหน้าแนวเดียวกัน เป็นการวางแผนผังในลักษณะของพุทธาวาสที่สุโขทัย ส่วนแผนผังของปราสาทวัดเจ้าจันทร์เป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อเก็จซึ่งแตกต่างจากธรรมศาลา เพราะธรรมศาลาทุกหลังมีแผนผังเหมือนกันหมด กล่าวคือเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมณฑปเชื่อมกับองค์ปราสาท มีทางเข้าทางด้านสกัด และมีหน้าต่างด้านผนังที่ติดกับถนน ส่วนผนังอีกด้านหนึ่งเป็นผนังที่ปิดตกแต่งด้วยหน้าต่างและประตูหลอก ดังนั้นวัดเจ้าจันทร์ไม่ใช่ธรรมศาลา แต่เป็นปราสาทที่อาจสร้างขึ้นในยุคเดียวกันกับวัดมหาธาตุที่เซียงปัจจุบัน ซึ่งตามหลักฐานจากศิลาจารึกหลักที่ 2 ของพระมหาเถระศรีศรัทธาธรรมาจารย์มุนีกล่าวว่าพญาศรีนาวนำถม ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุใกล้ฝั่งน้ำ ที่นครศรีสังขาลย์คือ เซียงในปัจจุบัน¹⁴

รูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีความคล้ายคลึงกับปราสาทวัดพระพายหลวง ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากปราสาทขอมสมัยบายน กล่าวคือการทำฐานบัวลูกฟักรองรับเรือนธาตุ และมีฐานไพทีฐานเขียงรองรับเรือนธาตุอีกชั้นหนึ่ง ในส่วนของเรือนธาตุหรือครรภคฤหะมีลักษณะอยู่ในผังสี่เหลี่ยมและทำมุขยื่นออกมาทั้งสี่ด้าน มีทางเข้าอยู่ที่ด้านทิศตะวันออกเพียงด้านเดียว ด้านบนกรอบประตูทำเป็นหน้าบันซ้อนกันสองชั้น และถัดขึ้นไปเป็นส่วนยอดทำเป็นเรือนธาตุซ้อนชั้น โดยมีกลีบขนุน นาคปัก และซุ้มบุญช่อประดับอยู่ทุกชั้นของเรือนธาตุจำลอง และยอดสุดมีลักษณะเป็นบัวกลุ่มตามระเบียบของปราสาทขอม

จากรูปแบบสถาปัตยกรรมดังกล่าวนี้สันนิษฐานอายุสมัยของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ได้ว่า น่าจะอยู่ช่วงเดียวกันกับปราสาทวัดพระพายหลวง ที่เชื่อว่าเป็นต้นแบบด้านรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ คือ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งอยู่ในช่วงศิลปะขอมแบบบายน

¹³ สุภัทรดิศ ดิศกุล. "รายงานการสำรวจทางโบราณคดีแห่งประเทศไทย (วันที่ 25 กรกฎาคม-พฤศจิกายน 2507)". *ศิลปากร* 9, 3 (กันยายน 2508), 41

¹⁴ พิริยะ ไกรฤกษ์. "ศิลปะแห่งแดนเนรมิต (ศิลปะสุโขทัยระหว่าง พ.ศ.1750-1900)". *เมืองโบราณ* 12, 1 (มกราคม-มีนาคม 2529), 27

จากการวิเคราะห์ในส่วนที่แล้วกล่าวถึงข้อสันนิษฐานต่อหน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์โดยผ่านมุมมองของนักวิชาการสองท่าน พบว่าข้อสันนิษฐานของศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอร์รีเยร์, นาย เอ.ปี. กริสโวลด์และศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิสกุลต่างลงความเห็นพ้องกันว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์อาจเคยเป็นธรรมศาลามาก่อน อีกทั้งอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ท่านได้เสนอข้อสันนิษฐานเพิ่มเติมถึงข้อสันนิษฐานดังกล่าวว่า ปราสาทที่เหลืออยู่นั้นเป็นส่วนหนึ่งของธรรมศาลา แต่ทำยังตั้งข้อเสนอไว้ว่ายังไม่สามารถระบุลงไปในการปราสาทพระขรรค์ได้ ด้วยข้อเสนอจากนักวิชาการกลุ่มนี้ยังขาดเหตุผลในการอธิบายถึงด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมและแผนผังของธรรมศาลารวมถึงข้อมูลทางด้านโบราณคดีอื่น ๆ ที่ใช้ในการสนับสนุนความคิดนี้ ท่านเพียงแต่กล่าวถึงความคาดเดาจากรูปแบบปราสาทที่มีลักษณะเหมือนปราสาทของขอมสมัยบายุน นำมาด้วยการรวบรวมความไปตามที่พบเห็น¹⁵

ข้อสันนิษฐานของอาจารย์พิริยะ ไกรฤกษ์ที่คัดค้านความเห็นข้างต้น ท่านได้เสนอถึงเหตุผลที่ไม่เชื่อว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์เป็นธรรมศาลาโดยการเปรียบเทียบกับแผนผัง รูปแบบสถาปัตยกรรมและข้อมูลทางโบราณคดีที่สามารถใช้เป็นหลักฐานในการตรวจสอบได้อย่างครอบคลุม หากแต่ข้อเสนอของท่านที่ว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์แท้จริงแล้วเป็นปรางค์ ที่อาจสร้างขึ้นในยุคเดียวกับพระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียงนั้น ยังขาดการอภิปรายถึงเหตุผลที่ใช้ในการสนับสนุนความคิดนี้ นอกเสียจากจารึกที่กล่าวถึงวัดมหาธาตุเมืองเชลียงหรือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียงในปัจจุบัน กล่าวคือ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของปรางค์ที่มีรูปแบบคล้ายกับปราสาทวัดเจ้าจันทร์หรือข้อมูลด้านอื่น ๆ ที่ชี้ว่าเป็นปรางค์จริง

จากข้อสันนิษฐานที่แบ่งเป็นสองฝ่าย ผู้เขียนเห็นว่ายังขาดข้อสันนิษฐานถึงหน้าที่ของปราสาทวัดเจ้าจันทร์อีกหนึ่งข้อคือ ปราสาทวัดเจ้าจันทร์อาจเคยเป็นสุคตาลัยหรือศาสนสถานประจำอโรคยศาลมาก่อน เนื่องจากรูปแบบของปราสาทมีความคล้ายคลึงกับสุคตาลัยที่พบแล้ว ทั้งนี้ผู้เขียนจะกล่าวถึงรายละเอียดของเหตุผลที่ใช้ในการสนับสนุนข้อสันนิษฐานแต่ละข้อรวมถึงวิเคราะห์และตรวจสอบหน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์จากหลักฐานที่พบในบทต่อไป

¹⁵ สภาพปราสาทวัดเจ้าจันทร์ในสมัยนั้นอาจไม่สมบูรณ์มากนัก จนทำให้เกิดการคาดเดาอย่างหลวม ๆ

บทที่ 3

วิเคราะห์หน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ผ่านรูปแบบศิลปกรรมและข้อมูลทางโบราณคดี

จากการวิเคราะห์ในส่วนที่แล้วกล่าวถึงข้อสันนิษฐานต่อหน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์โดยผ่านมุมมองของนักวิชาการ พบว่าข้อสันนิษฐานของนักวิชาการกลุ่มต่างลงความเห็นพ้องกันว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์อาจเคยเป็นธรรมศาลามาก่อน ด้วยข้อเสนอนักวิชาการกลุ่มนี้ยังขาดเหตุผลในการอธิบายถึงด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมของธรรมศาลาและและข้อมูลทางด้านโบราณคดีอื่น ๆ ที่ใช้ในการสนับสนุนความคิดนี้

อีกท่านหนึ่งเสนอว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์เป็นปรางค์ โดยมีหลักฐานสนับสนุนเป็นแผนผังที่เป็นแบบวัดเถรวาทในสมัยสุโขทัยและจารึกที่กล่าวถึงปรางค์วัดศรีรัตนมหาธาตุเมืองเชลียงที่สันนิษฐานว่าสร้างในยุคเดียวกัน แต่ทว่าหลักฐานที่ใช้ในการสนับสนุนข้อสันนิษฐานนี้ผู้เขียนเห็นว่ายังมีไม่เพียงพอในด้านแผนผังและรูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทและปรางค์ ที่จะนำตรวจสอบหน้าที่ของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ได้

และข้อสันนิษฐานที่ผู้เขียนเสนอขึ้นคือ ปราสาทวัดเจ้าจันทร์อาจเคยเป็นสุคตาลัยหรือศาสนสถานประจำอโรคยศาลามาก่อน เนื่องจากมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่คล้ายกับปราสาท ทั้งนี้ผู้เขียนจึงจะกล่าวถึงข้อมูลที่ขาดหายไปและข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อนำมาวิเคราะห์ถึงหน้าที่ของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ดังนี้

1. ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ในฐานะความเป็นศาสนสถานประจำธรรมศาลา

ธรรมศาลาเป็นสิ่งก่อสร้างในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นศิลปะชอมแบบบายน สร้างขึ้นตามความเชื่อพุทธศาสนมหายานตามที่พระเจ้าชัยวรมันนับถือ

แผนผังของศาสนสถานประจำธรรมศาลาปรากฏเพียงปราสาทที่อยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเท่านั้น ไม่ปรากฏแนวกำแพงแก้วหรือสิ่งก่อสร้างอื่น แต่ทว่ามีบางแห่งพบสระน้ำหรือบาราย

ธรรมศาลามีรูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นอาคารปราสาทหลังเดียว ก่อด้วยศิลาแลงและใช้หินทรายก่อเฉพาะกรอบประตูหน้าต่างและบัวยอด หรือส่วนประดับอาคารเช่น หน้าบันและทับหลัง อยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า

หน้าไปทิศตะวันออก มีส่วนประกอบหลัก 2 ส่วน คือ ส่วนของตัวปราสาท ซึ่งมีรูปแบบอย่างปราสาทขอม ในสมัยบายน กล่าวคือ ฐานเชิงยกสูงอยู่ในผังย่อมุมหรือเพิ่มมุมตามเรือนธาตุ และฐานเชิงเดี่ยว ๆ เพื่อรองรับ เรือนธาตุอยู่ในผังย่อมุมเช่นกัน (ภาพที่ 18)

เรือนธาตุส่วนปราสาทหรือครรภคฤหะอยู่ในผังเพิ่มมุม ส่วนของมุขที่ยื่นออกมาจากห้องครรภคฤหะ ด้านทิศตะวันออกจะเรียกว่า มณฑป และตลอดผนังของมณฑปด้านทิศใต้จะมีช่องหน้าต่างรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เรียงกัน 5 ช่อง โดยช่องแรกอยู่ที่บริเวณผนังปรางค์ อีก 4 ช่องอยู่ผนังมุขด้านหน้า (ภาพที่ 18) ผนังด้านทิศเหนือจะก่อที่ทั้งหมด (ภาพที่ 19) หน้าบันของธรรมศาลาในกัมพูชานั้นเป็นรูปพระอวโลกิเตศวรประดับ (ภาพที่ 20) อาจทำขึ้นเพื่อแสดงว่าพระองค์จะปกป้องผู้เดินทางจากภยันตรายต่างๆ นานาได้¹⁶

ส่วนยอดที่ทำเป็นเรือนธาตุซ้อนชั้นอยู่ที่ครรภคฤหะมีรูปแบบคือ ทำเรือนธาตุซ้อนชั้นลดหลั่นกันมี ประมาณ 5 ชั้น ตามความนิยมในการสร้างปราสาทขอม แต่ละด้านและแต่ละชั้นของเรือนยอดหรือเรือนธาตุ จำลองนั้นประดับด้วย ช่องซุ้มัญชวร บรรพแกลง กลีบขนุนตามระบบปราสาทขอม (ภาพที่ 18) ซึ่งแต่ละแห่ง นั้นอาจแตกต่างกันออกไปตามศิลปะท้องถิ่นนั้นๆหรือเนื่องด้วยการริบเร่งในการสร้างทำให้ต้องมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและลักษณะไปตามฝีมือช่าง

จารึกปราสาทพระขรรค์กล่าวถึงการสร้างธรรมศาลาไว้ว่า ธรรมศาลามีมากถึง 121 แห่ง เสนอว่า เส้นทางที่มีการสร้างธรรมศาลาหรือที่เรียกว่า เส้นทางราชมรรคา-เส้นทางระหว่างเมืองพระนครกับหัวเมือง ต่างๆ ในที่นี้หมายถึงนั้น เส้นทางจากพระนครไปยังเมืองพิมายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยในปัจจุบัน ซึ่งในจารึกระบุไว้ว่า เส้นทางไปพิมายนี้มีธรรมศาลา 17 แห่ง ซึ่งในปัจจุบันค้นพบหมดแล้ว¹⁷ กล่าวคือ ค้นพบใน ไทยทั้งหมด 9 แห่ง และที่กัมพูชาก็ 8 แห่ง

ในประเทศกัมพูชา 8 แห่ง คือ

1. ปราสาทผตุ
2. ปราสาทสัมป
3. ปราสาทเสมานติง

¹⁶ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. ปราสาทหินและทับหลัง. กรุงเทพฯ : โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย, 2542. หน้า 338-340

¹⁷ กฤษ เหลือลมัย. "ธรรมศาลา: ข้อสังเกตในรอบแปดร้อยปี". เมืองโบราณ 34, 2 (เมษายน-มิถุนายน 255), 89

4. ปราสาทโอจรง
5. ปราสาททกนมน
6. ปราสาทพรหมเกล
7. ปราสาทหนองเพลิง
8. ปราสาทเสโป

ในประเทศไทยพบ 9 แห่ง คือ

1. ปราสาทตาเหมือน จ.สุรินทร์
2. ปราสาททมอ จ.บุรีรัมย์
3. ปราสาทบ้านบุ จ.บุรีรัมย์
4. ปราสาทโคกปราสาท จ.บุรีรัมย์
5. ปราสาทหนองปล่อง จ.บุรีรัมย์
6. ปราสาทเทพสถิต จ.บุรีรัมย์
7. ปราสาทบ้านสำโรง จ.บุรีรัมย์
8. ปราสาทห้วยแคน จ.นครราชสีมา
9. ปราสาทกุศิลา จ.นครราชสีมา

นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า ธรรมศาลาไม่ได้มีสถานะเป็นวัด แต่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ของผู้จาริกแสวงบุญ เป็น “วहनิกฤหะ” หรือ “บ้านมีไฟ” ซึ่งนักโบราณคดีบางท่านก็เรียกว่า ธรรมศาลาหรืออัคนีศาลา¹⁸ ในจดหมายเหตุจิวตางวน “บนเส้นทางสายใหญ่มีอาคารที่พำนักของคนเดินทาง” แต่ในจารึกปราสาทพระขรรค์เรียกว่า วहनิกฤหะ แปลว่าบ้านมีไฟ ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดเกล้าให้สร้างขึ้นจำนวนมาก ด้วยความเชื่อที่ว่าธรรมศาลาคงจะไม่มีสถานะเป็นเพียงศาสนสถานขนาดเล็กตามคติศาสนาพุทธมหายานเท่านั้น เพราะมีวัตถุประสงค์ในการสร้างเพื่อรับใช้ประชาชนมากกว่าษัตริย์ อีกทั้งจำนวนที่มีมากกระจายไปตามเมืองสำคัญต่างๆตามเส้นทางสำคัญ เช่น สร้างตามแนวถนนที่ติดต่อระหว่างเมืองพระนครกับเมืองใหญ่ๆ เช่นเมืองพิมายในประเทศไทย และเมืองวิชัยในประเทศเวียดนาม¹⁹

¹⁸ สุเจน กรรพฤทธิ์. “บันทึกการเดินทางตามหา “ราชมรรคา” ถนนแห่งศรัทธาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”. เมืองโบราณ 34, 2 (เมษายน-มิถุนายน 255), 57

¹⁹ สรศักดิ์ จันทร์วัฒนกุล. ประวัติศาสตร์และศิลปะแห่งอาณาจักรขอมโบราณ. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2551, 70-71

ศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอริเยร์, นาย เอ.บี. กริสโวลด์, ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรรดิค ดิสกุลต่างลงความเห็นว่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์แต่เดิมเป็นศาสนสถานประจำธรรมศาลาซึ่งเป็นส่วนที่เหลือเท่านั้น อาคารรูปแบบนี้เป็นที่นิยมสร้างในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7²⁰ กล่าวคือส่วนที่เป็นปราสาทนั้นก่อด้วยศิลาแลงและอาคารที่ยื่นยาวออกไปนั้นเป็นอาคารเครื่องไม้และผูกฟ้งไปตามกาลเวลา²¹

อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ได้เสนอข้อสันนิษฐานเพิ่มเติมถึงข้อสันนิษฐานดังกล่าวว่า ปราสาทที่เหลืออยู่นั้นเป็นส่วนหนึ่งของธรรมศาลา แต่ท่านยังตั้งข้อเสนอไว้ว่ายังไม่สามารถระบุลงไปในจารึกปราสาทพระขรรค์ได้

จากการศึกษาพบว่าข้อสันนิษฐานดังกล่าวนี้ยังขาดการตรวจสอบรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของธรรมศาลา ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานที่ใช้ในการพิจารณาถึงหน้าที่การใช้งานของปราสาทได้ชัดเจนกว่า หรืออาจเพราะในสมัยก่อนปราสาทอยู่ในสภาพที่ชำรุดมากจึงยากต่อข้อสันนิษฐานถึงหน้าที่การใช้งาน ภายหลังปราสาทวัดเจ้าจันทร์ได้รับการซ่อมบูรณะโดยใช้วิธีอนัสติโลซิส กล่าวคือการรื้อศิลาแลงทั้งหมดลงมา พร้อมทั้งเขียนเลขที่ ศิลาแลง แล้วนำชิ้นก่อใหม่ โดยมีการบูรณะเพิ่มเติมให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น จึงต้องพิจารณาจากรูปแบบแผนผังร่วมกับรูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทวัดเจ้าจันทร์กับธรรมศาลา

1 แผนผังและรูปแบบสถาปัตยกรรม

1.1 แผนผังวัดเจ้าจันทร์และแผนผังธรรมศาลา

เมื่อเปรียบเทียบแผนผังของปราสาทวัดเจ้าจันทร์และธรรมศาลาจะเห็นได้ว่า โดยส่วนใหญ่ธรรมศาลาจะมีเพียงปราสาทหลังโดด ซึ่งอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าตามรูปทรงของอาคาร (ภาพที่ 21) เช่นที่ ปราสาทตาเมือน จ.สุรินทร์ (ภาพที่ 18) ปราสาทบ้านบุ จ.บุรีรัมย์ (ภาพที่ 22) แต่ที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์อยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส (ภาพที่ 1)

หากแต่มีการพบร่องรอยหลุมเสาที่ด้านหน้าปราสาทวัดเจ้าจันทร์ และมีนักวิชาการสันนิษฐานถึงร่องรอยหลุมเสาที่ด้านหน้าปราสาทที่ถูกกลบทับด้วยอาคารวิหารด้านหน้า ซึ่งเชื่อว่าอาจมีอาคารเครื่องไม้เชื่อมต่อกับ

²⁰ สันติ เล็กสุขุม. โบราณสถานกับรูปแบบสันนิษฐาน มรดกโลก สุขโขทัย ศรีสัตนาลัย กำแพงเพชร 1. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2551, 222

²¹ สุรเดช วิชิตจากรุก. พัฒนาการเมืองเสลียง : จากการศึกษาหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์และข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537, 96

ตัวปราสาท ซึ่งสันนิษฐานต่ออีกว่า อาจเป็นส่วนที่ยื่นต่อออกมาจากปราสาท (มณฑป)²² ทำให้ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีแผนผังอาคารตรงกับระเบียบของผังอาคารธรรมศาลาดังกล่าว หากแต่วัสดุที่ใช้ก่อสร้างธรรมศาลาทั้งหลังเป็นศิลาแลง แต่ไม่เคยพบธรรมศาลาที่มีอาคารเครื่องไม้หรือร่องรอยดังกล่าวทำเป็นมณฑป แต่ทว่ามีอาคารเคยมีอาคารเครื่องไม้จริง แต่เป็นเพียงอาคารที่ใช้ในหน้าที่อื่น ๆ มากกว่าเป็นอาคารหลังเดียวกับธรรมศาลา เช่นที่ ปราสาทตาเมือน จ.สุรินทร์ พบร่องรอยการคว้านฐานศิลาแลงทางทิศตะวันตก (ด้านหลัง) เป็นรูปครึ่งวงกลมสองตำแหน่ง กับยังพบรอยหลุมเสาบนฐานด้านตะวันออก (ด้านหน้า) ดังนั้นต้องมีอาคารเครื่องไม้มาเชื่อมกับตัวปราสาทอีก เช่นเดียวกับที่พบร่องรอยของหลุมเสาอาคารเครื่องไม้รอบๆ ศาสนสถานประจำอโรคยศาลหลายแห่ง²³

หากพิจารณาที่วิหารผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่อยู่ด้านหน้าปราสาททางทิศตะวันออก ซึ่งอาจเป็นส่วนมณฑปของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ ที่จะทำให้ปราสาทนี้มีหน้าที่การใช้งานเป็นธรรมศาลาได้ เพราะวิหารก่อด้วยศิลาแลงเช่นเดียวกับปราสาท อีกทั้งมีร่องรอยของศิลาแลงที่พื้นซึ่งอยู่ระหว่างวิหารแต่ปราสาท (ภาพที่ 23)

แต่ขนาดของศิลาแลงที่ใช้ก่ออาคารวิหารและปราสาทนั้นมีขนาดที่แตกต่างกัน ขนาดศิลาแลงของปราสาทขนาดเฉลี่ยประมาณ 71x41x25 เซนติเมตรซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าที่วิหาร ซึ่งมีขนาดศิลาแลงขนาดเฉลี่ยประมาณ 46x22x12 เซนติเมตร ทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่าปราสาทและวิหารสร้างขึ้นต่างสมัยกัน โดยที่วิหารนั้นสร้างภายหลัง ดังนั้นวิหารจึงไม่อาจเป็นส่วนมณฑปของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ได้

จึงอาจสรุปได้ว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์ไม่มีความสัมพันธ์กับธรรมศาลาในด้านแผนผัง แต่ไม่สามารถสรุปได้อย่างชัดเจนว่าหน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ไม่ใช่ธรรมศาลานั้น จึงต้องศึกษาในเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมและข้อมูลอื่น ๆ ต่อไป

1.2 รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ และรูปแบบธรรมศาลาที่พบในไทย

■ ฐาน

²² สุรเดช วิจิตจากรกุล. พัฒนาการเมืองเขลียง : จากการศึกษาหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์และข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537, 96

²³ วิษณุดา ทองแดง. "เลขเด็ด เจ้าปู่ โฟพะเนียง: แก้วธรรมศาลาฝั่งไทยในมุมมองของ "ผี"". เมืองโบราณ 34, 2 (เมษายน-มิถุนายน 255),

ฐานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์เป็นฐานบัวคว่ำ-บัวหงายอยู่ชั้นใต้ดินหรือเรียกว่า ฐานบัวลูกฟัก ถัดขึ้นไปเป็นฐานหน้ากระดานหรือฐานเชิงและฐานหน้ากระดานรองรับเรือนธาตุ แต่ที่ธรรมศาลาเป็นฐานหน้ากระดาน 2 ชั้นกล่าวคือฐานชั้นแรกยกสูง ถัดไปเป็นฐานรองรับเรือนธาตุแบบเตี้ยๆ ฐานทั้งสองชั้นย่อมุมตามเรือนธาตุ (ภาพที่ 4 และ 28) พบที่ปราสาทตาเหมือน ปราสาทบ้านบุ (ภาพที่ 22)

ความแตกต่างของทั้งสองที่นั้นจะเห็นได้ชัดว่า เริ่มจากฐานบัวลูกฟักที่ธรรมศาลาไม่พบ อีกทั้งฐานของธรรมศาลามีการย่อมุมตั้งแต่ฐานแรก แต่ที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีการย่อมุมที่ฐานรองรับเรือนธาตุเท่านั้น

■ ครอบคฤหา

ครอบคฤหาของปราสาทวัดเจ้าจันทร์อยู่ในผังย่อมุมไม่ยี่สิบเหมือนกับที่ธรรมศาลา ที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ทำมุขยื่นออกมาทั้ง 4 ด้าน หากแต่ยื่นออกมาเพียงเล็กน้อยทำเป็นซุ้มประตู โดยที่ด้านทิศตะวันออกเป็นซุ้มคูหาที่สามารถเข้าไปภายในได้ ส่วนอีกสามด้านถูกปิดทึบทำเป็นประตูหลอก (ภาพที่ 2 และ ภาพที่ 5)

แต่ธรรมศาลามีได้ทำเป็นมุขยื่นติดตัวปราสาทเช่นเดียวกับปราสาทวัดเจ้าจันทร์ แต่ทำเป็นมณฑปยื่นยาวออกมาทางด้านทิศตะวันออกเพื่อทำเป็นทางเข้า (ภาพที่ 18) และผนังของครอบคฤหาะด้านที่เหลือนั้นปราสาทวัดเจ้าจันทร์ทำเป็นมุขซุ้มประตูยื่นออกมาจากตัวปราสาทเล็กน้อยเหมือนกันทั้งสามด้าน แต่ที่ธรรมศาลา แต่ละด้านมีรูปแบบที่แตกต่างกันกล่าวคือ ด้านทิศตะวันตก ทำเป็นช่องประตูเพื่อเป็นทางเข้า-ออก ทะลุกับทางทิศตะวันออกอีกด้านหนึ่ง (ภาพที่ 24) ด้านทิศใต้ทำเป็นช่องหน้าต่างรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส โดยมีกรอบซุ้มหน้าต่างล้อมรอบ (ภาพที่ 18) และด้านทิศเหนือทำเป็นซุ้มช่องหน้าต่างหลอกเพื่อสอดรับกับด้านทิศใต้ (ภาพที่ 19)

หน้าบันที่กรอบซุ้มของปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีลักษณะซ้อนกันสองชั้น กรอบหน้าบันชั้นบนอยู่ในระดับเดียวกับเชิงบาตรของเรือนธาตุจำลองชั้นล่าง แต่ที่ธรรมศาลาไม่พบการทำหน้าบัน ซึ่งธรรมศาลาทำเป็นผนังต่อจากหน้าบันเหนือกรอบประตูขึ้นไปจนสุดส่วนของครอบคฤหา (ภาพที่ 6 และ 25)

ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ส่วนบนของครอบคฤหาทำเป็นบัวเชิงบาตรมีลักษณะที่ยึดตรงเพื่รองรับเรือนธาตุจำลองซ้อนชั้นต่อไปด้านบน (ภาพที่ 7) แต่ทว่าที่ธรรมศาลาไม่ปรากฏการทำบัวเชิงบาตร รูปแบบส่วนบนของครอบคฤหาะนั้นทำเรียบตัดเท่านั้น (ภาพที่ 26)

ภายในอาคารครอบคฤหาของปราสาทวัดเจ้าจันทร์เป็นห้องสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีฐานสำหรับประดิษฐานรูปเคารพ 2 ฐานก่อด้วยศิลาแลง (ภาพที่ 4) ซึ่งลักษณะนี้ไม่พบในกลุ่มอาคารธรรมศาลา เนื่องจากผังอาคารเป็น

รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภายในอาคารจึงเป็นโถงทางยาว มีประตูทะลุหน้า-หลัง และมีแท่นสำหรับประดิษฐานรูปเคารพเหมือนกัน เช่น ที่ปราสาทตาเหมือนพบร่องหลุมรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่ตัวปราสาท (ภาพที่ 27) และที่ปราสาทบ้านบุ พบแท่นประดิษฐานรูปเคารพด้านใน

ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีรูปแบบที่คล้ายกับธรรมศาลาเพียงการย่อมุมของครรภคฤหะเท่านั้น หากแต่องค์ประกอบอื่น ๆ มีความแตกต่างกันกล่าวคือ การทำหน้าต่าง หน้าต่างหลอกและการเจาะช่องประตูทางด้านทิศตะวันตก ซึ่งปราสาทวัดเจ้าจันทร์ทำเป็นซุ้มประตูหลอกเหมือนกันทุกด้าน และปราสาทวัดเจ้าจันทร์ไม่พบการทำทับหลังหรือชิ้นส่วนทับหลังเหมือนกับธรรมศาลา อีกทั้งการบัวเชิงบาตรนั้นพบแต่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์เท่านั้น ไม่พบที่ธรรมศาลา อาจทำให้สันนิษฐานได้ว่าส่วนครรภคฤหะของปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีรูปแบบที่แตกต่างจากธรรมศาลา จะเห็นได้ชัดเจนจากประตูทางเข้า-ออก เพราะที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีประตูทางเข้าเพียงทางเดียวและติดกับตัวครรภคฤหะ แต่ที่ธรรมศาลามีทางเข้า-ออกถึง 2 ทาง โดยทางด้านทิศตะวันออกไม่ได้ติดกับตัวครรภคฤหะ ทว่ามีส่วนมณฑปมาเชื่อมต่อกับครรภคฤหะก่อนถึงจะมีประตู และกรอบหน้าบันเหนือช่องประตูแบบที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ยังไม่เคยพบที่ธรรมศาลาอีกด้วย ทั้งนี้จึงอาจสันนิษฐานว่า ปราสาทวัดเจ้าจันทร์จึงไม่อาจเป็นธรรมศาลาได้

มทาทิทยาลัยศิลปากร สวนลุมพินี

รูปแบบสถาปัตยกรรมของส่วนยอดทั้งปราสาทวัดเจ้าจันทร์และธรรมศาลาโดยทั่วไปมีลักษณะที่คล้ายกันเนื่องจากเป็นรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะขอมแบบบายน กล่าวคือเป็นเรือนธาตุซ้อนชั้นกันขึ้นไป โดยปกติแล้วจะมีจำนวนชั้นประมาณ 5 ชั้น แต่ที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีเพียง 3 ชั้น (ภาพที่ 2) และธรรมศาลาบางแห่งพบเพียง 2 ชั้น เช่นที่ปราสาทตาเหมือน (ภาพที่ 28) เนื่องจากส่วนยอดนั้นได้พังทลายลงมาและมีการบูรณะขึ้นใหม่ อาจทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนได้ จึงไม่อาจระบุจำนวนชั้นที่แน่นอนที่สามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้ หากแต่จะยึดเอาตามระเบียบของปราสาทขอมที่มีเรือนธาตุจำลองประมาณ 5 ชั้น จึงทำให้ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีความต่างจากธรรมศาลา ซึ่งถ้าเป็นเช่นนี้อาจสันนิษฐานได้ว่า การที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีจำนวนเรือนธาตุซ้อนชั้น 3 ชั้นนั้นเป็นเพราะฝีมือของช่างท้องถิ่น

อีกทั้งที่เรือนธาตุจำลองของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ เห็นกรอบซุ้มบัวช่อพบกรอบหน้าบันทุกด้านและทุกชั้น ซึ่งธรรมศาลาไม่พบรูปแบบนี้ แต่ข้อแตกต่างที่รายละเอียดขององค์ประกอบสถาปัตยกรรมนั้นไม่อาจระบุได้อย่างชัดเจนว่า ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีส่วนยอดเหมือนกับธรรมศาลาทั้งหมด เนื่องจากธรรมศาลาแต่ละ

ที่มีรายละเอียดขององค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกันตามศิลปะและฝีมือของช่างท้องถิ่นด้วย จึงต้องใช้ องค์ประกอบอื่นมาช่วยในการตรวจสอบรูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทวัดเจ้าจันทร์และธรรมศาลา

สรุปวิเคราะห์รูปแบบสถาปัตยกรรม

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทวัดเจ้าจันทร์เมื่อเปรียบเทียบกับธรรมศาลาในประเทศไทยนั้น พบว่า จากส่วนฐาน เรือนธาตุและยอดมีความแตกต่างกันมากกว่าส่วนที่คล้ายคลึงกันกล่าวคือ ส่วนฐาน ธรรมศาลาทำย่อมุมตั้งแต่ฐานชั้นแรกจนถึงส่วนครรภคฤหะ แต่ที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์จะเริ่มย่อมุมที่ ฐานรองรับเรือนธาตุ อีกทั้งฐานของธรรมศาลามีแต่ฐานเขียงเท่านั้น ต่างจากที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ที่มีฐานบัว ลูกฟักอยู่ด้วย

ในส่วนครรภคฤหะมีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด เพราะรูปแบบผังอาคารของธรรมศาลาเป็นแบบ สี่เหลี่ยมผืนผ้า แต่ที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์เป็นผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส จึงทำให้รูปแบบทางสถาปัตยกรรมมีความ แตกต่างกันด้วยกล่าวคือ ประตูทางเข้าที่อยู่ด้านทิศตะวันออกของปราสาทวัดเจ้าจันทร์จะอยู่ติดกับปราสาท แต่ธรรมศาลาประตูจะอยู่ที่มณฑป อีกทั้งธรรมศาลามีประตูอีกด้านหนึ่งคือด้านทิศตะวันตก การทำหน้าต่างที่ ด้านทิศใต้ และการทำกรอบหน้าต่างหลอกด้านทิศเหนือ รูปแบบเช่นนี้ไม่พบที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ อีกทั้งมีการ ทำกรอบหน้าต่างของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ทั้งส่วนครรภคฤหะและกรอบซุ้มัญชวรที่เรือนธาตุจำลองนั้นไม่พบที่ ธรรมศาลาเช่นกัน

ส่วนยอดหรือส่วนเรือนธาตุจำลองนั้นทั้งปราสาทวัดเจ้าจันทร์และธรรมศาลามีรูปแบบที่คล้ายกันคือ ทำเป็นเรือนธาตุจำลองซ้อนขึ้นไป ซึ่งจำนวนชั้นซ้อนนั้นไม่เป็นที่แน่ชัดนัก เนื่องจากแต่ละแห่งมีจำนวนชั้น ต่างกัน อีกทั้งส่วนยอดเป็นส่วนที่พังทลายลงมาได้ง่ายที่สุด และโดยส่วนมากของธรรมศาลา ยอดพังเสียหาย จึงทำให้มีการบูรณะใหม่รวมถึงปราสาทวัดเจ้าจันทร์ด้วย ซึ่งยอดของธรรมศาลาที่พบแต่ละแห่งมีลักษณะ รายละเอียดที่แตกต่างกันด้วย อาจเนื่องมาจากศิลปะท้องถิ่นและฝีมือช่างด้วย จึงไม่สามารถนำมาเป็นต้นแบบ ในการเปรียบเทียบกับวัดเจ้าจันทร์ได้ทั้งหมด

จากการศึกษาและเปรียบเทียบรูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทวัดเจ้าจันทร์และธรรมศาลานั้น มีความแตกต่างกันมากและอาจสรุปได้ว่า ตามแผนผังและรูปแบบสถาปัตยกรรมแล้วนั้นปราสาทวัดเจ้าจันทร์ อาจมิใช่ธรรมศาลา

2 ธรรมศาลาที่ปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์

ตามจารึกปราสาทพระขรรค์กล่าวถึงเส้นทางราชมรรคาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงรับสั่งให้สร้าง ธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทาง เพื่อรองรับประชาชนที่เดินทางตามเส้นทางจากเมืองพระนคร (ที่ประเทศ กัมพูชา) มายังหัวเมืองต่างๆ รวมถึงในประเทศไทยด้วย ทั้งนี้เส้นทางดังกล่าวดำเนินไปทางแถบภาค ตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย กล่าวคือเป็นเส้นทางจากเมืองพระนครมายังเมืองวิมายปุระ (พินายใน ปัจจุบัน) ซึ่งธรรมศาลาที่พบแล้วในปัจจุบันนั้นล้วนแต่อยู่ใกล้กับถนนสายนี้เช่น ปราสาทตาเมือน จ.สุรินทร์ ปราสาทบ้านบุ จ.บุรีรัมย์ ปราสาททูกศิลาและปราสาทห้วยแคน จ.นครราชสีมา เป็นต้น ในจารึกกล่าวไว้ว่า ธรรมศาลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีรับสั่งให้สร้างขึ้นนั้นมีด้วยกันทั้งหมด 121 แห่ง ที่ค้นพบแล้วทั้งใน กัมพูชาและประเทศไทยนั้นทั้งหมด 17 แห่ง ตามแนวเส้นทางพระนครสู่เมืองพินายดังกล่าว แต่ธรรมศาลาที่ยัง ไม่พบอีกประมาณ 112 แห่งนั้นสันนิษฐานว่าอาจจะอยู่ในประเทศกัมพูชา²⁴ เพราะมีนักวิชาการเสนอว่า เส้นทางที่ยังไปยังเมืองพินายนั้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เมืองพินายเป็นเมืองสำคัญหนึ่งในอาณาจักร ขอม ซึ่งการสร้างธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทางนี้เพื่อรับใช้ประชาชนของพระองค์และเส้นทางที่เหลือนั้นอยู่ใน ประเทศกัมพูชา²⁵

จากข้อมูลในจารึกที่กล่าวถึงการสร้างธรรมศาลาตำแหน่งที่ตั้งของธรรมศาลาที่พบแล้ว จะเห็นได้ว่า ธรรมศาลาส่วนใหญ่จะเกาะกลุ่มกันอยู่ในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งตรงกับในจารึกปราสาทพระขรรค์ที่ กล่าวถึงเส้นทางในการสร้างธรรมศาลาจากพระนครไปยังเมืองพินาย ทำให้เกิดข้อขัดแย้งกับข้อสันนิษฐานของ นักวิชาการที่ว่า พบธรรมศาลาที่แถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนบนคือ ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ อาจเป็นเพราะมีความ เชื่อว่าอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กษัตริย์ขอมในสมัยนั้นได้ส่งอิทธิพลแผ่มายังพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา หรือพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย

อ.ศรีศักร วัลลิโภดม ได้มีข้อเสนอเกี่ยวกับอำนาจของอิทธิพลขอมที่มีต่อรูปแบบศิลปกรรมในกลุ่มแม่น้ำ เจ้าพระยาหรือภาคกลางของไทย²⁶ ว่า รูปแบบสถาปัตยกรรมของศาสนสถานที่เกี่ยวข้องว่าได้รับอิทธิพลมาจาก ขอม เพราะพื้นที่แถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้กลายเป็นเมืองขึ้นของขอมในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงทำให้เกิด

²⁴ ดุสิต ทุมมาภรณ์. "ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับปราสาทสำโรงจารึกปราสาทพระขรรค์และอำนาจการเมือง ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7". เมืองโบราณ 34, 2 (กันยายน-กรกฎาคม 2547), 74

²⁵ เรื่องเดียวกัน. หน้า 72

²⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม. "จากพระเจ้าอุทองถึงพระเจ้าปราสาททอง". เมืองโบราณ 7, 3 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2524), 35-42

การสร้างอาคารที่อยู่ภายใต้อำนาจนั้น รวมไปถึงหน้าที่การใช้งานของอาคารอยู่ในอำนาจของขอมอีกเช่นกัน กล่าวคือ การสร้างธรรมศาลาตั้งที่ศาสตราจารย์ออร์ส เซเดส์ได้สันนิษฐานไว้ข้างต้น หากแต่เป็นความเข้าใจผิด

เนื่องจากข้อมูลในจารึกปราสาทพระขรรค์ที่กล่าวถึงชื่อเมืองต่างๆ ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้าง พระพุทธรูปฉลองพระองค์หรือที่เรียกว่า พระชัยพุทธมหานาถ²⁷ และส่งไปยังหัวเมืองขึ้นต่าง ๆ ทั้ง 23 แห่ง ซึ่งมีชื่อเมืองที่สันนิษฐานว่าอยู่ในประเทศไทยเช่น ละโวทัยปุระ (เมืองละโว้) สุวรรณปุระ (สุพรรณบุรี) ชัยราชบุรี (ราชบุรี) ศรีชัยวัชรบุรี (เพชรบุรี) ศรีชัยสิงหปุระ (กาญจนบุรี) เป็นต้น ซึ่งเมืองเหล่านี้พบศาสนสถานที่มีรูปแบบคล้ายกับปราสาทขอมแบบบายันด้วย เช่น ปราสาทกำแพงแดง จ.เพชรบุรี ปราสาทเมืองสิงห์ จ.กาญจนบุรี เป็นต้น หากแต่ไม่มีการระบุตำแหน่งของเมืองเหล่านี้อย่างชัดเจน เนื่องจากไม่มีการระบุรูปแบบลักษณะของพระพุทธรูปชัยมหานาถไว้จึงทำให้สามารถทราบได้ว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงส่งมายังเมืองดังกล่าวไปข้างต้นจริง

อีกทั้งไม่มีเอกสารใดระบุถึงพื้นที่แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตกเป็นเมืองขึ้นของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จริง เนื่องด้วยพบข้อมูลในจารึกปราสาทพระขรรค์ที่กล่าวถึงการทำศึกสงครามกับอาณาจักรจามปาและหัวเมืองใกล้เคียงเท่านั้น²⁸ อีกทั้งจุดหมายเหตุของจีน ในช่วงประมาณ พ.ศ.1743 ได้ระบุว่าแคว้น เจนลีฟู ได้ส่งทูตไปยังประเทศจีน ซึ่งเมืองเจนลีฟูนี้เป็นรัฐที่มีความสัมพันธ์กับรัฐที่เรียกว่า สยาม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นสยามประเทศที่มีพัฒนาการอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา²⁹ ซึ่งอาจรวมถึงสุโขทัยด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่าพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาอาจไม่เคยตกเป็นเมืองขึ้นของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

หากแต่ข้อมูลข้างต้นมีอาจสรุปได้ว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์อันตั้งอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้นไม่เป็นธรรมศาลาตามข้อสันนิษฐาน เพราะยังมีข้อขัดแย้งเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลมาจากขอมแบบบายันโดยแท้ ซึ่งจากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่า ศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบบายันในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้นอาจเป็นฝีมือของช่างท้องถิ่น เนื่องจากรูปแบบของแต่ละแห่งไม่เหมือนกัน เช่นเดียวกับ ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ที่มีรูปแบบต่างจากปราสาทของค์อื่น ๆ ในบริเวณใกล้เคียงกัน เช่น ปราสาทสามหลังวัดพระพายหลวง หรือแม้แต่มรูปแบบของธรรมศาลานั้นมีความแตกต่างจากปราสาทวัดเจ้าจันทร์เกือบทั้งหมด

²⁷ ในปัจจุบันยังไม่สามารถระบุรูปแบบและลักษณะของพระพุทธรูปชัยมหานาถได้

²⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม. ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2524, 20

²⁹ ศรีศักร วัลลิโภดม. "จากพระเจ้าอู่ทองถึงพระเจ้าปราสาททอง". เมืองโบราณ 7, 3 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2524), 42

ธรรมศาลาที่ปรากฏอยู่ในจารึกปราสาทพระขรรค์และธรรมศาลาที่ถูกค้นพบแล้วนั้น มีการเกาะตัวกันอยู่ที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย แม้ว่าจะมีการกล่าวถึงหัวเมืองต่าง ๆ ที่เชื่อกันว่าอยู่ในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยา จนทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่าเมืองเหล่านี้อยู่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาจริง

หากแต่สภาพทางภูมิศาสตร์ของเมืองเหล่านี้อาจอยู่ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานมากกว่าอยู่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยา (ภาคกลาง) เสียอีก เหตุเพราะมีหลักฐานที่ปรากฏในจารึกที่กล่าวถึงการสร้างถนนโบราณจากเมืองพระนครไปยังเมืองพิมาย³⁰ และเมืองต่าง ๆ ที่เป็นเมืองขึ้นนั้นได้ถูกกล่าวถึงในจารึกไม่อาจเป็นพื้นที่ในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้ เนื่องจากไม่มีหลักฐานที่ระบุได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ทรงยึดเมืองเหล่านี้เป็นเมืองขึ้นจริง หากแต่มีความสัมพันธ์ทางด้านอื่นมากกว่า กล่าวคือ การแต่งงานของกษัตริย์ระหว่างรัฐเพื่อการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างเมือง ด้วยเหตุผลนี้จึงไม่อาจเรียกได้ว่า พื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตกเป็นเมืองได้อ่านาจออม

อาจกล่าวได้ว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์ตั้งอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหรือในภาคกลางของประเทศไทย นั้นเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่ได้รับอิทธิพลทางรูปแบบสถาปัตยกรรมจากขอมแบบบายนที่ได้คลี่คลายลงมาแล้ว และจากตำแหน่งที่ตั้งของธรรมศาลาที่พบในจารึกและค้นพบจริงนั้นมิได้อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับปราสาทวัดเจ้าจันทร์ จึงอาจสรุปได้ว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์ไม่ได้มีฐานะเป็นธรรมศาลา

สรุปประเด็นเรื่องปราสาทวัดเจ้าจันทร์ในฐานะความเป็นธรรมศาลา

จากที่นักวิชาการเสนอเรื่องปราสาทวัดเจ้าจันทร์อาจเคยเป็นธรรมศาลามาก่อนนั้น อาจเนื่องด้วยแผนผังของวัดเจ้าจันทร์ที่มีปราสาทประธานอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า และมีวิหารซึ่งอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มีตำแหน่งอยู่ที่ด้านหน้าปราสาททางทิศตะวันออก จึงทำให้เกิดความเข้าใจว่าเป็นวิหารนั้นอาจเป็นมณฑปที่ต่อออกมาจากครรรคฤดูหรือตัวปราสาท และเมื่อรวมกันแล้วทำให้ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีรูปแบบผังอาคารเหมือนกับธรรมศาลาที่อยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า

แต่เมื่อเทียบจากขนาดศิลาแลงของปราสาทมีขนาดใหญ่กว่าศิลาแลงที่วิหาร และจากชั้นดินของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ที่อยู่ในระดับต่ำกว่าวิหาร จึงอาจกล่าวได้ว่าวิหารนั้นได้สร้างขึ้นมาจากหลังและมีได้เป็นอาคารที่เชื่อมต่อกันหรือหลังเดียวกันกับปราสาท ที่จะทำให้ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีฐานะเป็นธรรมศาลาได้

³⁰ ศรีศักร วัลลิโภดม. "จากพระเจ้าอู่ทองถึงพระเจ้าปราสาททอง". เมืองโบราณ 7, 3 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2524), 36

ได้ข้อสรุปว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีแผนผังอาคารที่ต่างจากธรรมศาลาที่พบในประเทศไทย เนื่องจากธรรมศาลามีแผนผังอาคารเป็นรูปที่เหลี่ยมผืนผ้าแต่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์เป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส อีกทั้งรูปแบบทางสถาปัตยกรรมยังมีความต่างที่เด่นชัดคือ มีอาคารยื่นยาวออกไปทางด้านทิศตะวันออก พร้อมทั้งเจาะช่องหน้าต่างทางด้านทิศใต้ ที่เรือนธาตุของธรรมศาลาด้านทิศตะวันตกจะมีการเจาะช่องประตู เพื่อเป็นทางเข้า-ออกของปราสาท ซึ่งทางเข้าอยู่ทิศตะวันออกอยู่ในส่วนของมณฑป และมีการเจาะช่องหน้าต่างด้านทิศใต้ของเรือนธาตุปราสาทพร้อมทั้งมีกรอบซุ้มหน้าต่างแบบเสาดั้งคานทับ ต่างจากวัดเจ้าจันทร์ที่มีทางเข้าทางเดียว (ทิศตะวันออก) มีซุ้มมุขยื่นทำเป็นซุ้มประตูหลอกอีกสามด้านที่เหลือ ไม่พบการเจาะช่องหน้าต่างหรือประตู

ธรรมศาลาที่พบในประเทศไทยจะอยู่แถบภาคตะวันออกเฉียงเหนืออันเป็นเส้นทางโบราณของอาณาจักรขอม จากเมืองพระนครมายังเมืองพิมาย เช่นปราสาทตาเมือน จ.สุรินทร์ และปราสาทบ้านบุ จ.บุรีรัมย์ ซึ่งตรงตามข้อมูลในจารึกปราสาทพระขรรค์ที่มีการกล่าวถึงการสร้างธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทางตามแนวเส้นทางนี้ และตามข้อมูลในจารึกนี้ไม่ปรากฏเส้นทางที่มายังแถบตะวันตกหรือลุ่มน้ำเจ้าพระยา อันเป็นที่ตั้งของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ จึงอาจสรุปได้ว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์อาจไม่เคยเป็นธรรมศาลาจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและข้อมูลจากศิลาจารึกที่มาช่วยสนับสนุนความคิดเห็นนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

2. ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ในฐานะความเป็นสุคตาลัยหรือศาสนสถานประจำอโรคยศาล

อโรคยศาล เป็นงานสถาปัตยกรรมในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จากหลักฐานข้อความในฉันทน์ บทที่ 117 ในจารึกปราสาทตาพรหม พ.ศ.1729 กล่าวถึง “การสถาปนาอโรคยศาล 102 แห่งทุกุวิชัย (เมือง)”³¹ และจารึกปราสาทพระขรรค์ที่มีการกล่าวถึงการสร้างอโรคยศาลเช่นกัน แสดงให้เห็นว่า อโรคยศาล เป็นสถานที่สำคัญที่กษัตริย์สั่งให้สร้างขึ้นในขณะนั้น โดยพบร่องรอยของ อโรคยศาลกระจายตัวจากเมืองพระนคร มายังพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยและพื้นที่ประเทศลาว³² สันนิษฐานว่าหน้าที่ของอโรคยศาลใช้เป็นโรงพยาบาลสำหรับรักษาประชาชนในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และจากการศึกษาพบว่า อโรคยศาลแต่ละแห่งมีการพบจารึกที่มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมยอดคระจิมและมีการเรียงลำดับเนื้อหาเหมือนกันทุกหลัก โดยเริ่มต้นจากบทสรรเสริญ พระพุทธเจ้า, พระโฆษชยคุรุไวฑูรยประภา, พระศรีสุรยโวโรจนะ, พระศรีจันทร์โวโรจนะ ถัดไปเป็น พระราชประวัติและบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และขั้นตอนการสถาปนาอโรคยศาล รายชื่อแพทย์, ผู้ประกอบพิธีกรรม, เจ้าหน้าที่แผนกต่างๆในอโรคยศาล และรายการสิ่งของที่บูชา ใช้เป็นเครื่องยา และสิ่งของสำหรับผู้ประกอบพิธีกรรม³³

อโรคยศาลอาจจะมียอดคระจิมทั้งหมด 2 ส่วนคืออาคารที่ใช้สำหรับรักษาคนเจ็บป่วยซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นอาคารเครื่องไม้ซึ่งปัจจุบันไม่หลงเหลือหลักฐานอาคารและอีกส่วนหนึ่งคือ ศาสนสถานประจำอโรคยศาลหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สุคตาลัย” ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระโฆษชยคุรุ หากแต่ในศิลาจารึกเรียกทั้งสองส่วนนี้รวมกันว่า อโรคยศาล อีกทั้งความเชื่อนี้ได้ถูกเน้นย้ำโดยศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ว่า กลุ่มปราสาทที่สร้างด้วยศิลาแลงเป็นเพียงศาสนสถานประจำโรงพยาบาลเท่านั้น³⁴

แผนผังอโรคยศาล

แผนผังอโรคยศาลที่พบมากในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มียอดคระจิมก่อนข้างสมบูรณและตรงกับข้อมูลในจารึก (ภาพที่ 39) กล่าวคือ ปราสาทศิลาแลงผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้างประมาณ 8 เมตร ยาว 10 เมตร สูงประมาณ 8 เมตร หนึ่งหลังส่วนใหญ่มีประตูทางเข้าทางด้านทิศตะวันออกเพียงด้านเดียว ตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางของกำแพงแก้ว อาคารหลังนี้น่าจะเป็นอาคารประธานและสันนิษฐานว่าเป็นสุคตาลัย ตรงมุมทิศ

³¹ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. “อโรคยศาล : ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น” .เมืองโบราณ 30, 3 (กันยายน-กรกฎาคม 2547), 17

³² กฤช เหลือลมัย. “ธรรมศาลา: ข้อสังเกตในรอบแปดร้อยปี” .เมืองโบราณ 34, 2 (กันยายน-กรกฎาคม 2547), 68

³³ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ จารึกพบที่อโรคยศาล ใน นานาสารรัตติจากจารึกและเอกสารโบราณ.กรุงเทพฯ :บริษัท พิมพ์ดีการพิมพ์ จำกัด, 2557, 46-47

³⁴ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. “อโรคยศาล : ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น” .เมืองโบราณ 30, 3 (กันยายน-กรกฎาคม 2547), 22

ตะวันออกเฉียงใต้ภายในกำแพงแก้วมีบรรณาลัย มีลักษณะเป็นอาคารในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีประตูทางเข้าทางด้านทิศตะวันตก หันหน้าเข้าหาปราสาทประธาน (ภาพที่ 30) ด้านทิศตะวันออกของบรรณาลัยทำเป็นประตูหลอก เช่นที่กุสันธรณ์ จ.มหาสารคาม³⁵ กำแพงแก้วที่ล้อมรอบมีโคปุระอยู่กึ่งกลางด้านทิศตะวันออก (ภาพที่ 31) บางแห่งมีประตูเล็กๆ อยู่ตรงช่วงที่แนวกำแพงประชิดกับด้านหลังของอาคารบรรณาลัยพอให้ผ่านเข้าออกได้ หน้าบันของโคปุระก่อด้วยศิลาแลง บางแห่งพบการแกะสลักภาพที่หน้าบันเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่กึ่งกลางเช่น กุฎิฤๅษีบ้านหนองบัวลาย เชียงพานมรุ้งและที่หลังคาของโคปุระ นอกกำแพงตรงมุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีสระน้ำสี่เหลี่ยมผืนผ้าสระหนึ่งหรือที่เรียกว่า บาราย อาจมีกรูขอบโดยศิลาแลง³⁶ (ภาพที่ 32)

รูปแบบสถาปัตยกรรมของสุคตาลัยหรือศาสนสถานประจำอโรคยศาล

แผนผังอาคารปราสาทประธานเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีปราสาทประธานขนาดเล็กรูปทรงพุ่มอยู่ในกำแพงแก้ว มีมุขยื่นออกไปด้านหน้าซึ่งหันไปทางทิศตะวันออก มักมีประตูทางเข้าเฉพาะด้านหน้า (ภาพที่ 33) ที่มุขปราสาทประธานของสุคตาลัยในประเทศกัมพูชา เช่น ปราสาทพรหมตาเกิ้ลจะมีการเจาะช่องหน้าต่างสองช่อง (ภาพที่ 34) แต่สำหรับสุคตาลัยในประเทศไทย การเจาะช่องหน้าต่างสองช่องไม่ใช่กฎตายตัว เพราะพบทั้งมุขของปราสาทประธานที่เจาะช่องเดียวเช่น ที่ปราสาทกำแพงน้อย จังหวัดศรีสะเกษ ปราสาทกุฎี จังหวัดชัยภูมิ (ภาพที่ 33) ปราสาทตาเหมือนโต๊ด จังหวัดสุรินทร์ (ภาพที่ 35) ขณะที่บางแห่งไม่มีการเจาะช่องเลย เช่น ปราสาทนางรำ จังหวัดนครราชสีมา (ภาพที่ 36) และอีกสามด้านของปราสาทนั้นทำเป็นประตูหลอก แต่บางแห่งก็ทำเป็นเพียงผนังศิลาแลงเท่านั้น เช่น ปราสาทกุฎี อำเภอรวิชัยบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด³⁷ (ภาพที่ 37)

หน้าบันของสุคตาลัยเป็นหน้าบันสองชั้น หน้าบันชั้นที่สองเกินเชิงบาตรชั้นที่หนึ่ง มีการใช้กลีบขนุนประดับตามชั้นเชิงบาตรทุกชั้น ส่วนยอดปราสาทประดับด้วยกลศ (หม้อแห่งความอุดมสมบูรณ์) ซึ่งการยกเก็จและเพิ่มมุมของฐาน เรือยไปจนเรือนธาตุนั้นเป็นไปตามระบบศิลปปะชอม เรือนยอดนั้นมีลักษณะลดหลั่นตามชั้นแต่ละชั้นประดับด้วยนาคปัก บรรพแถลง กลีบขนุนตามแบบศิลปปะชอม ซึ่งส่วนมากจะมีทั้งหมด 5 ชั้นหรือบางแห่งพบเพียง 3 ชั้น (ภาพที่ 35)

³⁵ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. "อโรคยศาล : ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น" .เมืองโบราณ 30, 3 (กันยายน-กรกฎาคม 2547), 2228

³⁶ กฤษ เหลือลมัย. "ธรรมศาลา: ข้อสังเกตในรอบแปดร้อยปี" .เมืองโบราณ 34, 2(เมษายน-มิถุนายน 255), 69

³⁷ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. "อโรคยศาล : ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น" .เมืองโบราณ 30, 3 (กันยายน-กรกฎาคม 2547), 26

เนื่องจากรูปแบบของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ที่เป็นปราสาทหลังโดดและมีลักษณะใกล้เคียงกับสุคตาลัยที่เป็นศาสนสถานประจำอโรคยศาลหรือโรงพยาบาล ที่ปรากฏในศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ว่า มีการสร้างอโรคยศาลทั้งหมด 102 แห่งตามรับสั่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7³⁸ หากพิจารณาจากข้อมูลเบื้องต้นอ้างอิงสันนิษฐานได้ว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์อาจเป็นหนึ่งในสุคตาลัยอีกแห่งหนึ่งที่ยังไม่พบในประเทศไทย ทั้งนี้ยังไม่มี การตรวจสอบจากหลักฐานทางรูปแบบศิลปกรรมของปราสาทวัดเจ้าจันทร์และสุคตาลัยที่ค้นพบแล้ว ซึ่ง มาตรฐานขององค์ประกอบของอโรคยศาลมักจะเป็นระเบียบแบบแผน เว้นแต่รูปแบบทางสถาปัตยกรรม ปลีกย่อยที่อาจมีความแตกต่างกัน เนื่องจากความริบเร่งในการสร้าง ฝีมือของช่างและศิลปะพื้นถิ่นของพื้นที่ นั้นๆ จึงทำให้ผู้เขียนต้องทำการศึกษาและวิเคราะห์เปรียบเทียบแผนผัง รูปแบบทางสถาปัตยกรรมและข้อมูล ทางโบราณคดี เพื่อตรวจสอบหน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ว่า เป็นสุคตาลัยแห่งใหม่ของประเทศไทย

1. แผนผังและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

1.1 แผนผัง

แผนผังปราสาทเป็นประธานของวัด หันหน้าไปทางทิศตะวันออกและมีผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เหมือนสุคตาลัย ด้านหน้าปราสาทวัดเจ้าจันทร์เป็นพระวิหารในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทางด้านทิศเหนือเป็น มณฑป (ภาพที่ 1) แต่ที่อโรคยศาลไม่พบสิ่งก่อสร้างที่เหมือนกับวัดเจ้าจันทร์ แต่พบอาคารที่ทิศตะวันออก เดียงได้เป็นอาคารอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าสันนิษฐานว่าเป็น บรรณาลัย โดยมีประตูทางเข้าอยู่ด้านทิศตะวันตก หันหน้าเข้าหาปราสาทประธาน (ภาพที่ 29) แทนอาคารวิหารและมณฑปของวัดเจ้าจันทร์

จากแผนผังของปราสาทวัดเจ้าจันทร์จะเห็นได้ว่า มีเพียงปราสาทประธานและแนวกำแพงแก้วเท่านั้นที่มีลักษณะคล้ายกับแผนผังของอโรคยศาล ซึ่งแนวกำแพงแก้วที่วัดเจ้าจันทร์ที่ยังคงมีหลักฐานหลงเหลืออยู่ทางด้านทิศใต้เป็นแนวยาวเล็กน้อยและที่ด้านทิศเหนือพบชิ้นส่วนของกำแพงแก้วเท่านั้น (ภาพที่ 38 และ 39) หากแต่แนวกำแพงแก้วที่วัดเจ้าจันทร์นั้นสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย ราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 เพราะ จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่าฐานของกำแพงอยู่ในระดับชั้นดินสีดำปนเทาซึ่งเป็นชั้นวัฒนธรรมสุโขทัย โดยมีระดับความลึกประมาณ 70 เซนติเมตร³⁹ แต่องค์ปรางค์สร้างขึ้นในก่อนหน้าแนวกำแพง ราวพุทธศตวรรษที่ 18 จากรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากขอมแบบบายันซึ่งตรงกับช่วงสมัยนั้น

³⁸ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล. "อโรคยศาล : ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น" .เมืองโบราณ 30, 3 (กันยายน-กรกฎาคม 2547), 17

³⁹ สุรเดช วิชิตจากรุก. พัฒนาการเมืองเสลียง : จากการศึกษาหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์และข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี. สารนิพนธ์ ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537, 96

อีกทั้งระยะห่างระหว่างกำแพงแก้วและปราสาทประธานของวัดเจ้าจันทร์นั้นไม่สอดคล้องกันกล่าวคือ ระยะห่างระหว่างแนวกำแพงแก้วด้านทิศใต้จนถึงปราสาทประธานประมาณ 8.80 เมตร และจากแนวกำแพงแก้วด้านทิศเหนือถึงปราสาทประธานประมาณ 14.30 เมตร ทำให้ปราสาทประธานไม่ได้อยู่ตรงกึ่งกลางของแนวกำแพง หากแต่ระยะห่างระหว่างแนวกำแพงแก้วด้านทิศเหนือกับอาคารมณฑปคือ 7 เมตร ซึ่งเป็นระยะทางที่ใกล้เคียงกับด้านทิศใต้ อีกทั้งจากการขุดตรวจที่กำแพงแก้วของวัดเจ้าจันทร์พบว่า ฐานของกำแพงอยู่ในระดับชั้นดินสีดำปนเทาซึ่งเป็นชั้นวัฒนธรรมสุโขทัย โดยมีระดับความลึกประมาณ 70 เซนติเมตร⁴⁰ ทำให้ทราบได้ว่ากำแพงแก้วอาจจะสร้างล้อมรอบสิ่งก่อสร้างทั้งหมดคือ ปราสาท วิหารและมณฑป ที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยมาแล้ว จึงอาจสันนิษฐานได้ว่ากำแพงแก้วสร้างในภายหลังการสร้างปราสาท ซึ่งทำให้ไม่พบหลักฐานขององค์ประกอบของการสร้างรอยศาลภายในบริเวณวัดเจ้าจันทร์ พบเพียงปราสาทประธานเท่านั้น จึงกล่าวได้ว่าปราสาทประธานนั้นมิอาจเป็นสุคตาลัยหรือศาสนสถานประจำรอยศาล

1.2 รูปแบบสถาปัตยกรรมสุคตาลัยกับปราสาทวัดเจ้าจันทร์

■ ฐาน

ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ทำฐานเป็นฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย (อยู่ชั้นใต้ดิน) ถัดขึ้นไปเป็นฐานหน้ากระดานหรือฐานเขียงและฐานหน้ากระดานรองรับเรือนธาตุในฐานชั้นนี้ย่อมุมตามเรือนธาตุด้วย แต่ที่สุคตาลัยเริ่มจากฐานเขียงยกสูงและฐานเขียงเตี้ยๆ รองรับเรือนธาตุทั้งสองฐานนี้ย่อมุมตามเรือนธาตุ ปราสาทตาเหมือนไต่ จ. สุรินทร์ (ภาพที่ 35) และปราสาทจ. ชัยภูมิ (ภาพที่ 33) และด้านทิศตะวันออกนั้นทำเป็นบันไดทางเข้าสู่กรรมภาคตั้งแต่ชั้นฐาน เช่น ปราสาทจ. ชัยภูมิ (ภาพที่ 33)

ฐานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ต่างจากสุคตาลัยทั่วไปที่เห็นได้ชัดเจนคือ การย่อมุมที่ฐานตามเรือนธาตุหรือกรรมภาคและด้านทิศตะวันออกจะทำเป็นบันไดทางขึ้น เนื่องจากฐานเขียงของสุคตาลัยนั้นยกสูงมาก แต่ที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ฐานเขียงอยู่ใกล้ติดกับพื้น เนื่องจากการทับถมของดินทำให้ฐานที่เหลืออยู่ใต้ดิน

■ กรรมภาค

รูปแบบโดยทั่วไปของปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีความคล้ายคลึงกับสุคตาลัยอยู่มาก หากแต่รายละเอียดปลีกย่อยนั้นมีความแตกต่างกันกล่าวคือ ชั้นของหน้าบันที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ทำสองชั้นซ้อนกัน แต่ที่สุคตาลัยทำเพียงหนึ่งชั้นขนาดใหญ่และสูงเท่า ๆ กับหน้าบันสองชั้นรวมกันของปราสาทวัดจันทร์กล่าวคือ สูงถึงชั้นเชิงบาตรที่ด้านบนของกรรมภาค ทว่ารายละเอียดส่วนนี้มีอาจทำไปตัดสินได้ว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์

⁴⁰ สุรเดช วิจิตรจากรกุล. พัฒนาการเมืองสุโขทัย : จากการศึกษาหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์และข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537, 96

มีใช้รูปแบบของสุคตาลัย เพราะสุคตาลัยหลายแห่งนั้นมีรายละเอียดที่ต่างกัน เช่นที่ปราสาทตาเหมือนโต๊ด จ.สุรินทร์ ไม่พบการทำหน้าบันที่ด้านของประตูหลอก

ลักษณะที่ชัดเจนในการแยกปราสาทวัดเจ้าจันทร์กับสุคตาลัยจากกันคือ มุขด้านทิศตะวันออกที่ยื่นยาวออกมามากกว่าด้านอื่น มีบันไดทางขึ้นด้านหน้าและทางทิศใต้ของมุขมักพบการเจาะช่องหน้าต่างรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสอยู่เช่นที่ ปราสาทตาเหมือนโต๊ด จ.สุรินทร์ (ภาพที่ 40) ซึ่งรูปแบบนี้ไม่พบที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ที่จะทำทำมุขยื่นออกมาเพียงเล็กน้อยทำเป็นซุ้มประตูเหมือนกันทุกด้าน (ภาพที่ 2 และภาพที่ 4) แม้ว่าจะมีร่องรอยศิลาแลงหรือการสร้างวิหารที่ด้านหน้าปราสาทแล้วอาจเกิดความเข้าใจผิดว่า เป็นมุขยื่นต่อจากปราสาทเหมือนที่สุคตาลัยทั่วไป แต่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีข้อจำกัดอยู่ที่ประตูทางเข้านั้นมุขทำยื่นออกมาจากปราสาทเล็กน้อย พร้อมทั้งทำกรอบประตูและหน้าบันติดไว้ที่มุขด้านนั้นแล้ว จึงไม่สามารถที่จะมีมุขยื่นยาวออกมาและทำหน้าบันไดอีกเหมือนกับที่สุคตาลัย หน้าต่างที่อยู่ด้านทิศใต้ของมุขประธานหรือทางเข้านั้น จึงไม่อาจปรากฏที่วัดเจ้าจันทร์ได้เช่นกัน

จากรูปแบบลักษณะดังกล่าวไปข้างต้นอาจสันนิษฐานได้ว่าครรรกฤหะของปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีความแตกต่างจากรูปแบบสุคตาลัยโดยทั่วไป แต่ทว่าไม่สามารถสรุปได้ว่าข้อแตกต่างนี้ทำให้ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ไม่ได้เป็นสุคตาลัย เนื่องจากสุคตาลัยหลายแห่งมีรูปแบบลักษณะรายละเอียดปลีกย่อยที่แตกต่างกัน อาจเป็นเพราะศิลปะท้องถิ่นหรือฝีมือช่างในแถบนั้นทำให้งานส่วนนี้แตกต่างกัน เช่น ที่ปราสาทพลสงคราม จ.นครราชสีมา ปราสาทประธานเป็นจัตุรมุข ทางด้านทิศตะวันออกไม่มีมุขยื่นออกไป และที่ปราสาทเมืองเก่า จ.นครราชสีมา ปราสาทประธานเป็นจัตุรมุขแต่มีทางเข้าทั้งสี่ด้าน จึงต้องทำการศึกษาจากส่วนประกอบอื่นเพิ่มเติมเพื่อมาตรวจสอบหน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ต่อไป

■ ยอด

ปราสาทวัดเจ้าจันทร์และสุคตาลัยมีรูปแบบส่วนยอดที่คล้ายคลึงกันมากกล่าวคือ ทำเป็นเรือนธาตุซ้อนชั้นเป็นการคดลอกเรือนธาตุยกขึ้นและซ้อนชั้น 3 ชั้น พบที่เหมือนกับที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ที่ ปราสาทคู จ.ชัยภูมิ (ภาพที่ 33) (ทั้งนี้ที่สุคตาลัยมีชั้นซ้อนนี้แตกต่างกันตามฝีมือช่างและศิลปะท้องถิ่น หรืออาจเป็นเพราะการซ่อมบูรณะที่อาจทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนได้ เช่นปราสาทตาเหมือนโต๊ด มีเรือนธาตุซ้อนชั้น 4 ชั้น (ภาพที่ 41) กู่ประภาชัยพบเพียง 2 ชั้น (ภาพที่ 42)) ในส่วนนี้ไม่อาจนำมาเป็นข้อเปรียบเทียบได้ชัดเจนมากนัก

แต่ละชั้นชั้นมีซุ้มช่องบัญชรมีลักษณะเป็นเสาดั้งคานทับขนาดเล็กกลดหล่นตามชั้นของเรือนธาตุชั้น และหน้าบันเช่นเดียวกับซุ้มประตูที่เรือนธาตุและประดับด้วยนาคปัก บรรพแถลง กลีบขนุน และถัดขึ้นไป เป็นยอดปราสาทเป็นบัวทรงกลม กลดตามแบบระบบปราสาทขอม เหมือนกันทั้งปราสาทวัดเจ้าจันทร์และสุคตาลัยโดยทั่วไป ทว่าที่กรอบซุ้มบัญชรที่เรือนธาตุจำลองของปราสาทวัดเจ้าจันทร์นั้นมีการทำกรอบซุ้มหน้าบันเลียนแบบหน้าบันจริงที่เรือนธาตุ ลักษณะเช่นนี้ไม่พบในรูปแบบของสุคตาลัย ซึ่งสุคตาลัยจะทำเป็นเพียงกรอบซุ้มเสาดั้งคานทับเรียบๆ ซึ่งอาจเป็นเพราะการบูรณะใหม่

ส่วนยอดของทั้งปราสาทวัดเจ้าจันทร์และสุคตาลัยมีความคล้ายกันเกือบทั้งหมด แต่มีข้อแตกต่างที่รายละเอียดเล็กน้อยคือ ส่วนกรอบซุ้มหน้าบันที่ซุ้มบัญชรของเรือนธาตุจำลองที่พบในปราสาทวัดเจ้าจันทร์นั้นจะไม่พบตามสุคตาลัย ทว่าไม่สามารถนำรายละเอียดปลีกย่อยนี้มาจำแนกระหว่างปราสาทวัดเจ้าจันทร์และสุคตาลัยได้ เพราะสุคตาลัยหลายแห่งมีลักษณะที่แตกต่างออกไปตามฝีมือของช่างและศิลปะท้องถิ่นที่ได้รับมา จึงไม่อาจกล่าวได้ว่า ส่วนยอดของปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีลักษณะที่แตกต่างจากสุคตาลัยทั่วไปจนทำให้สรุปแบบเข้าใจผิดว่า ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มิใช่สุคตาลัย

หากพิจารณารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทวัดเจ้าจันทร์แบบผิวเผิน อาจทำให้สันนิษฐานว่าปราสาทหลังนี้อาจเป็นสุคตาลัย แต่เมื่อพิจารณาแต่ละส่วนถึงรายละเอียดปลีกย่อยของสุคตาลัยที่พบนั้นมีความแตกต่างกันกล่าวคือ ฐานอาคารที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์เริ่มจากฐานบัวลูกฟักแล้วจึงเป็นฐานเขียงและฐานหน้ากระดานรองรับเรือนธาตุ ซึ่งทั้งฐานบัวลูกฟักและฐานเขียงมิได้ย่อมุมตามเรือนธาตุ แต่ฐานของสุคตาลัยเป็นฐานเขียงยกสูงและฐานรองรับเรือนธาตุต่างย่อมุมตามเรือนฐานเหมือนกัน

เรือนธาตุของปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีลักษณะคล้ายกับสุคตาลัยกล่าวคือการทำมุขทั้งสี่ทิศ เป็นทางเข้า 1 ด้าน คือทางทิศตะวันออก และประตูหลอกอีกสามด้าน ลักษณะพิเศษของสุคตาลัยที่มีความแตกต่างจากปราสาทวัดเจ้าจันทร์อีกอย่างหนึ่งคือ ด้านทางเข้านั้นทำเป็นมุขยื่นออกมาจากตัวปราสาท แต่ที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ทำเป็นมุขยื่นออกมาเล็กน้อยทั้งสี่ด้านเท่ากัน

สุคตาลัยบางแห่งมีการเจาะช่องหน้าต่างทางด้านทิศใต้ เช่นที่ ปรางค์กู๋ จ.ชัยภูมิ แต่มีบางแห่งไม่มีหน้าต่างเลยเช่นที่ ปราสาทนางรำ จ.นครราชสีมา เช่นเดียวกับที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ไม่มีการเจาะช่องหน้าต่างที่มุขหรือที่ตัวปราสาท

หน้าบันของเรือนธาตุสุคตาลัยเป็นหน้าบันชั้นเดียวยกสูงเกินกว่าชั้นเชิงบาตรชั้นที่หนึ่ง มีลักษณะเป็นทรงจั่วเรียบไม่มีกรอบหน้าบันแต่มีลวดลายแกะสลักประดับ เช่นที่ ปรางค์กู๋ จ.ชัยภูมิ แต่บางแห่งไม่มีหน้าบันทรงจั่ว แต่เป็นการก่อผนังยกสูงขึ้นไปเท่ากับชั้นเชิงบาตร เช่นที่ปราสาทตาเหมือนโต๊ด จ.สุรินทร์ ต่างจากหน้าบันที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ มีหน้าบันสองชั้นกล่าวคือ หน้าบันชั้นแรกอยู่ที่ตำแหน่งกรอบประตู และชั้นที่สองอยู่ที่ตัวเรือนธาตุ โดยกรอบหน้าบันชั้นบนอยู่ในระดับเดียวกับเชิงบาตรของเรือนธาตุจำลองชั้นล่าง หน้าบันทั้งสองชั้นนี้มีลักษณะเป็นซุ้มทรงจั่วและมีการเจาะร่องตรงกลาง

ส่วนยอดปราสาทหรือเรือนธาตุชั้นนี้สุคตาลัยแต่ละแห่งมีจำนวนชั้นซ้อนที่ต่างกัน มีตั้งแต่ 3-5 ชั้น แต่ละชั้นจะประดับด้วยช่องซุ้มบัญชาที่มีลักษณะเป็นแบบเสาดั้งคานทับ เช่นที่ปรางค์กู๋ จ.ชัยภูมิ ต่างจากปราสาทวัดเจ้าจันทร์ที่เหนือซุ้มบัญชาจะมีกรอบหน้าบันทรงจั่วเหมือนกับที่ตัวเรือนธาตุประดับอยู่ด้วย ซึ่งมีทุกชั้นทุกด้านของเรือนธาตุชั้นซ้อน

กลีบขนุน บรรพแถลง อันเป็นชิ้นส่วนทางสถาปัตยกรรมที่มักประดับตามเรือนธาตุจำลองนี้ ที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์พบชิ้นส่วนเหล่านี้ทุกด้านและทุกชั้นของเรือนธาตุจำลองเช่นเดียวกับที่สุคตาลัย (บางแห่งอาจไม่มีชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมเหล่านี้เหลืออยู่ อาจเนื่องจากการหักหายและพังทลายลง)

เนื่องจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของสุคตาลัยนั้นมิได้มีระเบียบที่แน่นอน อาจเพราะเป็นการทยอยสร้างหลังจากสร้างอโรคยศาลไปแล้วตั้งแต่ปีมหาศักราช 1108 หรือ พุทธศักราช 1729 ทิวอาณาจักรขอม⁴¹ ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าเมืองที่ไกลจากตัวพระนครอาจสร้างขึ้นได้หลังตามอโรคยศาลที่ใกล้เมืองมากกว่า

เนื่องจากรูปแบบของสุคตาลัยแต่ละแห่งไม่ระเบียบที่เหมือนกันจนสามารถนำมาเป็นต้นแบบเพื่อเปรียบเทียบกับปราสาทวัดเจ้าจันทร์เพื่อระบุว่าเป็นสุคตาลัยได้ อาจต้องพิจารณาจากองค์ประกอบอื่น เช่น แผ่นผังของอโรคยศาล และข้อมูลทางโบราณคดีที่ช่วยยืนยันตำแหน่งที่ตั้งของอโรคยศาลต่อไป

2. ตำแหน่งที่ตั้งอโรคยศาลที่ปรากฏในจารึก

ในจารึกปราสาทตาพรหมกล่าวถึง การสร้างอโรคยศาลว่าเป็นรับสั่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสั่งให้สร้างอโรคยศาลจำนวน 102 แห่งในทุกๆ วิชาชีพ (จังหวัด)⁴² และมีการสถาปนารูปเคารพจำนวน 798 องค์⁴³ และ

⁴¹ รุ่งโรจน์ ภิรมย์ "อโรคยศาล : ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น" .เมืองโบราณ 30, 3 (กันยายน-กรกฎาคม 2547), 31

จากจารึกปราสาทพระขรรค์กล่าวถึงการสร้างอโรคยศาลบนเส้นทางสายหลักในอาณาจักรขอม จากเมืองพระนครไปยังเมืองต่างๆ ในอาณาจักรทั้งหมด 3 สายกล่าวคือ สายแรกไปยังเมืองวิชัยปุระ เมืองหลวงของอาณาจักรจาม (ประเทศเวียดนามในปัจจุบัน) สายที่สองไปยังเมืองพิมาย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยในปัจจุบัน) และอีกสายหนึ่งไปยังภาคกลางของไทย⁴⁴

อโรคยศาลที่พบแล้วในประเทศไทยทั้งหมด 30 แห่ง ส่วนมากอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ⁴⁵ ซึ่งมีทั้งอยู่ในเส้นทางถนนสายหลักที่ถูกกล่าวถึงในจารึกปราสาทพระขรรค์ข้างต้นและมีบางแห่งวางตัวกระจายตามเมืองสำคัญในสมัยนั้น มีหนึ่งแห่งที่อยู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือคือที่ปราสาทบ้านน้อย จ.สระแก้ว และที่โบราณสถานหมายเลข 1 ตั้งอยู่ที่หน้าวิหารพระพุทธบาท ที่วัดมรกต ต.โคกไทย อ.ศรีมโหสถ จ.ปราจีนบุรี (แต่ยังไม่สามารถระบุได้แน่ชัดเนื่องจากแผนผังไม่ชัดเจน)⁴⁶ หากพิจารณาถึงการแบ่งอาณาเขตของประเทศในสมัยก่อนภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออกเฉียงอาจเป็นอาณาจักรขอม โดยเฉพาะอาจเป็นจังหวัดหนึ่งในอาณาจักรนั้นด้วย

ในภาคกลางของประเทศไทยยังไม่เคยพบอโรคยศาลมาก่อน เนื่องจากอโรคยศาลที่พบส่วนใหญ่นั้นอยู่ในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันออก (ปราจีนบุรีและสระแก้ว) ซึ่งตรงกับเส้นทางถนนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้างขึ้นดังปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์ ที่สร้างถนนจากเมืองพระนครไปยังเมืองพิมาย และได้สร้างอโรคยศาลไว้ตามจุดที่ปักต่าง ๆ ด้วย (ธรรมศาลา)

อีกทั้งภาคกลางหรือพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้นไม่ได้อยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่พระองค์จะสร้างอโรคยศาลเพื่อรับใช้ประชาชนของพระองค์ได้ เนื่องจากพบข้อความในศิลาจารึกปราสาทตอorkกล่าวถึง พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงชนะสงครามและยึดเมืองทางทิศตะวันตกได้ ทว่ามีการพบจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อยู่ทางทิศตะวันตกสุด (จากพระนครที่ประเทศกัมพูชา) อยู่ในเขต จ.ปราจีนบุรี พบจารึกบนกรอบคันท้องสำริดที่ถวายเป็นอโรคยศาลแห่งอวิชัยปุระ และอีกชิ้นหนึ่งที่ถวายเป็นอโรคยศาล ซึ่งในบริเวณนี้พบศาสนสถานที่น่าสนใจฐานว่าเป็นอโรคยศาลคือ โบราณสถานหมายเลข 1 ที่วัดสระมรกต อ.ศรีมโหสถ

⁴² กฤษ เหลือลมัย. "ธรรมศาลา: ข้อสังเกตในรอบแปดร้อยปี". เมืองโบราณ 34, 2 (เมษายน-มิถุนายน 255), 68

⁴³ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล. "อโรคยศาล : ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น". เมืองโบราณ 30, 3 (กันยายน-กรกฎาคม 2547), 34

⁴⁴ สุทธิธรรม. "ภูมิที่ตั้งอโรคยศาล: ความสัมพันธ์กับบริบททางการเมือง". เมืองโบราณ 30, 3 (กันยายน-กรกฎาคม 2547), 59

⁴⁵ ดูในตารางรายชื่ออโรคยศาลที่ค้นพบ หน้า 107-108

⁴⁶ กฤษ เหลือลมัย. "ธรรมศาลา: ข้อสังเกตในรอบแปดร้อยปี". เมืองโบราณ 34, 2 (เมษายน-มิถุนายน 255), 68-69

จ.ปราจีนบุรี ซึ่งอาจสันนิษฐานได้ว่าพื้นที่นี้เป็นเขตตะวันตกสุดของอาณาจักรขอมในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7⁴⁷

หากแต่จารึกค้นช่องที่พบนั้นสามารถเคลื่อนย้ายได้ จึงไม่อาจสรุปได้ชัดเจนว่าพื้นที่ในเขต จ.ปราจีนบุรีนี้เป็นเขตตะวันตกสุดของอาณาจักรขอม ซึ่งนอกจากหลักฐานนี้ ไม่มีข้อมูลอื่น ๆ ที่มาสนับสนุนได้ว่าพื้นที่ในภาคกลางมิใช่เมืองขึ้นของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นอกจากข้อสันนิษฐานที่เกี่ยวกับพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้แผ่อิทธิพลไปไกลถึงภาคกลาง ทว่าอำนาจนี้ไม่ใช้การยึดเมือง หรือเผยแพร่อิทธิพลทางศาสนามาอย่างเต็มรูปแบบ มีเพียงหลักฐานในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกันเท่านั้น กล่าวคือ การแต่งงานระหว่างกษัตริย์⁴⁸

อีกทั้งไม่มีเอกสารใดระบุถึงพื้นที่แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตกเป็นเมืองขึ้นของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จริง เนื่องด้วยพบข้อมูลในจารึกปราสาทพระขรรค์ที่กล่าวถึงการทำศึกสงครามกับอาณาจักรจามปาและหัวเมืองใกล้เคียงเท่านั้น⁴⁹ อีกทั้งจดหมายเหตุของจีน ในช่วงประมาณ พ.ศ.1743 ได้ระบุว่าแคว้น เจนลีฟู ได้ส่งทูตไปยังประเทศจีน ซึ่งเมืองเจนลีฟูนี้เป็นรัฐที่มีความสัมพันธ์กับรัฐที่เรียกว่า สยาม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นสยามประเทศที่มีพัฒนาการอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา⁵⁰ ซึ่งอาจรวมถึงสุโขทัยด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่าพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาอาจไม่เคยตกเป็นเมืองขึ้นของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และจากข้อมูลดังกล่าวอาจสรุปได้ว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์ไม่อาจเป็นสุคตาลัยหรือศาสนสถานประจำอโรคยศาลได้

สรุปข้อมูลทางโบราณคดี

อโรคยศาลส่วนใหญ่ที่ถูกค้นพบแล้วในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นนอกจากจะถูกกล่าวถึงในจารึกปราสาทพระขรรค์ถึงตำแหน่งที่ตั้งตามเส้นทางถนนโบราณจากเมืองพระนครมายังเมืองพิมายแล้ว ยังมีจารึกที่ช่วยสนับสนุนถึงการระบุศาสนสถานนั้นๆ ว่าเป็อโรคยศาลจริงคือ จารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่กล่าวถึงบทสรรเสริญพระพุทธเจ้าและพระเกียรติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงสร้างอโรคยศาลขึ้น⁵¹ ซึ่งที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ไม่พบศิลาจารึกดังกล่าว รวมถึงเมืองอื่น ๆ ในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่เชื่อว่าถูกกล่าวถึงในจารึกปราสาทพระขรรค์นั้น ไม่พบศิลาจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มาช่วยสนับสนุนข้อสันนิษฐานนี้ จากข้อมูล

⁴⁷ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. “อโรคยศาล : ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น”. เมืองโบราณ 30, 3 (กันยายน-กรกฎาคม 2547), 36

⁴⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม. “จากพระเจ้าอู่ทองถึงพระเจ้าปราสาททอง”. เมืองโบราณ 7, 3 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2524): 39

⁴⁹ ศรีศักร วัลลิโภดม. ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2524 : 20

⁵⁰ ศรีศักร วัลลิโภดม. “จากพระเจ้าอู่ทองถึงพระเจ้าปราสาททอง”. เมืองโบราณ 7, 3 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2524): 42

ดังกล่าวอาจจะนับได้ว่า ปราสาทวัดเจ้าจันทร์นั้นอยู่นอกเขตการกระจายตัวของอโรคยศาลที่พบและไม่มีจารึกใด มาช่วยยืนยันว่าเป็นอโรคยศาลจริง จึงอาจกล่าวได้ว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์มิใช่สุคตาลัย

สรุปประเด็นเรื่องปราสาทวัดเจ้าจันทร์ในฐานะความเป็นสุคตาลัยหรือศาสนสถานประจำอโรคยศาล

เนื่องจากปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมคล้ายกับสุคตาลัยที่พบในประเทศไทย กล่าวคือ เป็นปราสาทหลังโดด ไม่มีมณฑปเชื่อมต่อยาวออกไปด้านหน้า อีกทั้งทำเป็นซุ้มประตูทั้งสี่ด้าน มีทางเข้าจริงอยู่ ทิศตะวันออกและซุ้มประตูที่เหลือทำเป็นประตูหลอก เวียนธาตุซ้อนชั้นจำนวน 3-5 ชั้น (แต่ละแห่งมีจำนวนไม่เท่ากัน) ซึ่งพบสุคตาลัยที่มีเวียนธาตุซ้อนชั้น 3 ชั้นเท่ากับที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ และที่ยอดประสาททำเป็นกลุ่ม บัวยอดปราสาทเหมือนกันอีกด้วย

ทว่ารูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ต่างจากสุคตาลัยคือ การทำทางเข้าปราสาทด้านทิศตะวันออกยื่น ออกมามากกว่าทิศอื่นเพื่อเน้นเป็นทางเข้า อีกทั้งบางแห่งพบการเจาะช่องหน้าต่างที่ด้านทิศใต้ของผนังมุขด้วย หากแต่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ทำซุ้มประตูยื่นออกมาเท่ากันทุกด้าน ไม่มีด้านใดยื่นยาวออกมามากกว่า อีกทั้ง หน้าบันที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ทำเป็นกรอบซุ้มหน้าบัน แต่สุคตาลัยเป็นหน้าบันเรียบๆ มักพบหน้าบันทำจาก หินทราย (อาจยกมาจากปราสาทอื่น เนื่องจากความเร่งรีบในการสร้าง)

การสรุประบุว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์เป็นสุคตาลัยจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเพียงอย่างเดียวอาจ ไม่เพียงพอ จึงต้องพิจารณาจากหลักฐานอื่นร่วมด้วย เนื่องจากสุคตาลัยแต่ละแห่งไม่มีรูปแบบทาง สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่แน่ชัดเป็นมาตรฐานเพื่อใช้ในงานเปรียบเทียบได้ทั้งหมด เพราะความเร่งรีบใน การก่อสร้างอาจทำให้ฝีมือของช่างหยาบขึ้นหรือทำลวกๆ เพื่อให้เสร็จทันเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะ สถาปนาอโรคยศาลพร้อมกันทั้งหมด อีกทั้งศิลปะพื้นถิ่นอาจมีอิทธิพลต่อรูปแบบศิลปกรรมเพราะช่างอาจจะ ค้นคืนต่อรูปแบบที่เคยทำกันมาและนำเอามาใช้กับที่สุคตาลัยนี้ด้วย

อีกทั้งแบบแผนผังวัดนั้นมีความแตกต่างจากแบบแผนผังของอโรคยศาลกล่าวคือ มีเพียงปราสาท ประธานเพียงอย่างเดียวที่อยู่ในสมัยบายน ส่วนวิหาร มณฑปและกำแพงแก้วนั้นสร้างขึ้นภายหลังในสมัย สุโขทัย ซึ่งได้เปลี่ยนการนับถือศาสนาจากนิกายมหายานเป็นนิกายเถรวาทมาแล้ว อีกทั้งตำแหน่งที่ตั้งของ ปราสาทวัดเจ้าจันทร์อยู่นอกอาณาเขตเมืองของอาณาจักรขอมอันเป็นที่ตั้งของอโรคยศาลที่พบ ซึ่งอยู่ในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ (เส้นทางการดำเนินการสร้างอโรคยศาลที่ปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์) อาจ กล่าวได้ว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์มิใช่สุคตาลัยหรือศาสนสถานประจำอโรคยศาล

3. ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ในฐานะความเป็นปราสาทปราสาท

ปราสาทเป็นอาคารสถาปัตยกรรมของไทยที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นประธานของวัดในพุทธศาสนา โดยสร้างขึ้นบนพื้นฐานคติความเชื่อเดียวกันในที่จะกล่าวถึงพุทธศาสนาเป็นหลัก เนื่องจากปราสาทวัดเจ้าจันทร์ได้สร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งพระองค์นับถือพุทธศาสนานิกายมหายาน และคติความเชื่อนี้คือ คติจักรวาล ที่มีเขาพระสุเมรุแทนศูนย์กลางจักรวาล ซึ่งปราสาทสร้างไว้สำหรับประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูป⁵² และรูปแบบของปราสาทของไทยนั้นได้พัฒนามาจากปราสาทแบบขอมตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 โดยจัดอยู่ในศิลปะลพบุรี ซึ่งอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 15-18

ปราสาทกับปราสาทในวัฒนธรรมขอมมีข้อสังเกตรูปแบบเดียวกัน ซึ่งคนไทยมักจะนำมาเรียกใช้แบบผิดๆ กล่าวคือ เรียกสลับชื่อ ปราสาทและปราสาท หรือใช้ปะปนกัน หากแต่คำว่า ปราสาทใช้เรียกเฉพาะศาสนสถานในศิลปะขอม เช่น ปราสาทบายันในประเทศกัมพูชา ปราสาทหินพนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์ ปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา แต่ปราสาทนั้นเป็นสิ่งก่อสร้างที่พัฒนามาเป็นแบบศิลปะไทยแล้ว เช่น ปราสาทวัดมหาธาตุ ลพบุรี ปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี แต่ที่ปราสาทวัดพระพายหลวงเรียกว่า ปราสาทนั้นอาจเป็นเพราะมีรูปแบบที่ใกล้ชิดกับปราสาทแบบขอม⁵³

ปราสาทมีลักษณะที่พัฒนามาจากปราสาทแบบขอม กล่าวคือ ปราสาทจะอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมซ้อนกันหลายชั้นเพื่อรองรับเรือนธาตุ ในชั้นเรือนธาตุนั้นอยู่ในผังย่อมุมเช่นเดียวกันฐานและทำซุ้มจรนนำและประดับด้วยบรรพแถลงสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป บางแห่งทำเป็นช่องคูหาเข้าไปภายในได้ และมีการทำซุ้มด้านหน้ายื่นยาวกว่าด้านอื่นเพื่อทำเป็นซุ้มทางเข้าไปยังเรือนธาตุ ส่วนยอดประกอบด้วยชั้นอัสตง คือ ชั้นที่ประดับด้วยครุฑแบกและเทวดาประจำทิศ ถัดขึ้นไปเป็นชั้นรัดประคดที่ประดับด้วยบรรพแถลง กลีบขนุนโดยทำซ้อนชั้นกันขึ้นไป ด้านบนประดับด้วยนพศูล⁵⁴

นักวิชาการเสนอว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีฐานะเป็นปราสาท โดยเป็นปราสาทที่อาจสร้างขึ้นในยุคเดียวกันกับพระปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองเซลิ้ง อยู่ในช่วงหลังของพุทธศตวรรษที่ 18 จากหลักฐานจากศิลาจารึกหลักที่ 2 ของพระมหาเถระศรีศรัทธาราชาจุฬามณีกล่าวว่าพญาศรีนาวนำถมประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุใกล้ฝั่งน้ำที่นครศรีสังขาลย์ ซึ่งปัจจุบันคือ เมืองเซลิ้ง⁵⁵

⁵² สมคิด จิระกุล. วัด วิหาร โบสถ์ เจดีย์ พุทธสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส, 2545, 73

⁵³ สันติ เล็กสุขุม. ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : มติชน, 2540, 20-22

⁵⁴ ศานติ ภักดีคำ. พัฒนาการพระปราสาทสยามประเทศ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551, 51

⁵⁵ พิริยะ ไกรฤกษ์. "ศิลปะแห่งแดนเนรมิต (ศิลปะสุโขทัยระหว่าง พ.ศ. 1750-1900)". เมืองโบราณ 12, 1 (มกราคม-มีนาคม 2529), 27

เนื่องจากข้อสันนิษฐานของนักวิชาการข้างต้นยังขาดข้อมูลเรื่องรายละเอียดของแผนผังและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมอันซึ่งนำมาถึงการสันนิษฐาน หน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ หากแต่ไม่มีข้อมูลทางด้านสถาปัตยกรรมหรือข้อมูลทางโบราณคดีมาสนับสนุนข้อสันนิษฐานดังกล่าว จึงต้องทำการศึกษาข้อมูลดังกล่าวและนำมาวิเคราะห์เพื่อตรวจสอบหน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ต่อไป

1. แผนผังและรูปแบบสถาปัตยกรรม

1.1 แผนผังวัดเจ้าจันทร์และวัดที่มีปราสาทเป็นประธานในบริเวณใกล้เคียงกับวัดเจ้าจันทร์

■ แผนผังวัดเจ้าจันทร์

ปราสาทเป็นประธานอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสของวัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออกที่เชื่อว่าเป็นทิศมงคลตามความเชื่อของพุทธศาสนา ด้านหน้าปราสาทเป็นพระวิหารผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทางด้านทิศเหนือเป็นมณฑปที่เชื่อว่าเป็นที่ไว้ประดิษฐานพระอัฐการส และมีแนวกำแพงแก้วอยู่ทางด้านทิศใต้และทิศเหนือ (เพียง 1 ชั้น) (ภาพที่ 1)

■ แผนผังวัดพระพายหลวง

เนื่องจากวัดพระพายหลวงมีการใช้งานต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนสุโขทัยจนถึงสมัยอยุธยา ทำให้เกิดการสร้างอาคารเพิ่มเติมอยู่เรื่อยๆ จึงขอกกล่าวแต่อาคารที่สำคัญและมีขนาดใหญ่ๆ คือ ปราสาทสามหลังที่ตั้งเรียงกันตามแนวทิศเหนือ-ใต้ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านหน้ามีวิหารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ ถัดไปด้านหน้าพบเจดีย์ และวิหารพระนอนอยู่ และด้านทิศตะวันตกของปราสาทพบพระอุโบสถอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าเช่นกัน (ภาพที่ 43)

■ แผนผังวัดศรีสวาย

ปราสาทสามหลังหันหน้าไปทางทิศใต้มีกำแพงล้อมปราสาท โดยแบ่งเป็นห้องสามห้องกล่าวคือ ห้องกลางพบฐานประดิษฐานรูปเคารพ สันนิษฐานว่าอาจเป็นวิหารที่สร้างขึ้นในภายหลัง ห้องที่อยู่ด้านทิศตะวันออกพบฐานโยนี ถัดออกมานอกกำแพงพบฐานวิหาร อีกหลังหนึ่งและพบแนวแนวฐานเสาอยู่ภายในด้วย วิหารหลังนี้ตั้งอยู่ด้านทิศใต้ถัดออกมาด้านหน้าของวิหารด้านใน (ภาพที่ 44)

จากแผนผังของวัดทั้งสามแห่งที่มีปราสาทกล่าวคือ ปราสาทสามหลังวัดพระพายหลวงและปราสาทสามหลังวัดศรีสวาย จ.สุโขทัยนั้นมีรูปแบบแผนผังคล้ายกับที่วัดเจ้าจันทร์กล่าวคือ มีปราสาทหรือ

ปราสาทเป็นประธานของวัดและด้านหน้าปราสาทจะเป็นพระวิหาร และมีมณฑปอยู่ในภายในวัดด้วย แต่ตำแหน่งของมณฑปแต่ละแห่งอาจอยู่ต่างกัน ซึ่งแบบแผนผังนี้เป็นระเบียบของแผนผังวัดในพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งอยู่ในสมัยสุโขทัย จึงอาจกล่าวได้ว่า องค์ประธานของวัดคือ เจดีย์ ซึ่งในที่นี้รูปทรงของเจดีย์ดังกล่าวที่วัดเจ้าจันทร์มีรูปทรงคล้ายปราสาทอยู่ในประเภทปราสาท จึงอาจจะนับได้ว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์เป็นปราสาทปราสาท

2. รูปแบบสถาปัตยกรรมปราสาทปราสาท

ปราสาทในประเทศไทยพัฒนารูปแบบมาจากปราสาทขอม รูปแบบแรกหลังจากเป็นแบบปราสาทขอมนั่นคือทรงศิขร เป็นรูปทรงปราสาทที่คงรูปแบบปราสาทแบบขอมกล่าวคือ มีชั้นฐาน เรือนธาตุย่อมุมพร้อมทั้งทำทางเข้าสี่ด้าน ทางเข้าจริงมักจะอยู่ทางด้านทิศตะวันออกและอีกสามด้านที่เหลือทำเป็นประตูหลอก เว้นแต่ปราสาทบางแห่งทำเป็นทางเข้าจริงทั้งสี่ด้าน มีเรือนธาตุซ้อนชั้นลดล้นกันขึ้นไป ด้านบนยอดประดับด้วยกลุ่มบัวยอดปราสาทตามคติวิมานชั้นฟ้าหรือเป็นการจำลองภูเขาพระสุเมรุ⁵⁶ (ภาพที่ 45)

จะเห็นได้ว่ามีความคลุมเครือระหว่างปราสาทและปราสาททรงศิขรนี้อยู่ เนื่องจากมีข้อถกเถียงถึงการเรียกชื่อของปราสาทที่อยู่ในประเทศไทยว่าเป็นปราสาทปราสาท หากแต่รูปแบบของปราสาทนี้เหมือนกับปราสาทของขอม จึงทำให้เกิดความสับสนในการเรียกชื่อและเข้าใจผิดว่าปราสาทปราสาทและปราสาทนั้นเป็นอาคารเดียวกัน เช่น ปราสาทสามยอด จ.ลพบุรี (ภาพที่ 46) ปราสาทสามหลังที่วัดพระพายหลวง จ.สุโขทัย(ภาพที่ 10) และปราสาทวัดศรีสวาย จ.สุโขทัย (ภาพที่ 47) เรียกว่าปราสาท แต่รูปแบบทางสถาปัตยกรรมเป็นปราสาทแบบขอม แต่บางครั้งพบว่าอาคารเหล่านี้ถูกเรียกว่าปราสาท

อาจเป็นเพราะรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เป็นแบบขอมและบริบทรอบด้านของปราสาทนั้นเป็นอาคารที่อยู่ในนิกายเถรวาท กล่าวคือ มีวิหาร อุโบสถ มณฑป อยู่ในบริเวณวัดด้วยจึงเรียกว่าปราสาท

แต่เนื่องจากยังไม่พบปราสาทหลังใดในประเทศไทยที่เรียกว่าเป็นปราสาทมาก่อน นอกจากข้อสันนิษฐานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์นี้ ผู้เขียนจึงนำเอารูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทที่อยู่ในแผนผังวัดใกล้เคียงกับปราสาทวัดเจ้าจันทร์มาเปรียบเทียบกล่าวว่าคือ ปราสาทสามหลังวัดพระพายหลวง (พิจารณาเฉพาะปราสาทองค์ทิศเหนือเนื่องจากมีความสมบูรณ์มากที่สุดในปราสาทสามหลัง) เพื่อการตรวจสอบถึงหน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์

⁵⁶ สมคิด จิระกุล.วัด วิหาร โบสถ์ เจดีย์ พุทธสถาปัตยกรรมไทย.กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส, 2545, 73

■ ฐาน

จากการสันนิษฐานจากร่องรอยของฐานที่โผล่ขึ้นมาเหนือดินเล็กน้อยพบว่ามีฐานบัวลูกผักกอกอยู่ใต้ดิน เช่นเดียวกับที่ศาลตามาแดงอันเป็นรูปแบบปราสาทขอม⁵⁷ เช่นเดียวกับที่พบร่องรอยฐานชั้นใต้ดินของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นฐานรูปแบบเดียวกัน ที่ปราสาทวัดพระพายหลวงฐานถัดขึ้นไปเป็นฐานไพทีที่มีรูปแบบเป็นหน้ากระดานที่รองรับปราสาททั้งสามหลัง ฐานบัวคว่ำและลวดบัวประดับส่วนล่างเรือนธาตุที่มีการทำเพิ่มมุม เช่นเดียวปราสาทวัดเจ้าจันทร์ที่ทำเป็นฐานหน้ากระดานหรือฐานเชิงรองรับปราสาท หากแต่ชั้นฐานถัดขึ้นไปนั้นกลายเป็นฐานเชิงเดี่ยว ๆ อีกชั้นหนึ่งที่รองรับเรือนธาตุและอยู่ในผังเพิ่มมุมเหมือนเรือนธาตุ (ภาพที่ 4 และ 15)

จากรูปแบบฐานโดยทั่วไปของปราสาทวัดเจ้าจันทร์และปราสาทที่วัดพระพายหลวงมีความคล้ายคลึงกันตามระเบียบของปราสาทเขมรที่ได้รับอิทธิพลทางรูปแบบสถาปัตยกรรมมานั้น แต่ในส่วนของรายละเอียดปลีกย่อยของชั้นฐานที่แตกต่างกันอาจเนื่องจากฝีมือของช่างและศิลปะที่ถูกคลี่คลายลงไปตามความห่างไกลของท้องถิ่น จึงมีอาจนำมาจะบุความเหมือนหรือแตกต่างกันได้อย่างชัดเจน จำเป็นต้องมีข้อมูลด้านอื่น ๆ ต่อไป

■ ครอบคฤหา

ปราสาทวัดพระพายหลวงและปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีรูปแบบครอบคฤหาที่เหมือนกันคือ อาคารอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ย่อมุมไม้ยี่สิบ ทำมุขยื่นออกมาเล็กน้อยแต่ยังคงติดกับตัวปราสาทอยู่เพื่อทำซุ้มประตูทั้งสี่ด้าน โดยมีทางเข้าอยู่ด้านทิศตะวันออก และอีกสามด้านเป็นประตูหลอก

ด้านบนกรอบประตูหลอกทั้งสามทิศพบทับหลังจริง ถัดขึ้นไปเป็นกรอบซุ้มหน้าบันที่ทำซ้อนกันสองชั้นโดยชั้นแรกอยู่ที่มุขยื่น ชั้นที่สองอยู่ที่ตัวปราสาทในมุมรองประธาน โดยมีความสูงของกรอบซุ้มชั้นล่างสูงเท่าชั้นเชิงบาตรส่วนล่าง และกรอบซุ้มชั้นบนสูงเลยชั้นเชิงบาตรขึ้นไปเล็กน้อย รูปแบบนี้พบเหมือนกันทั้งสองแห่ง

ทว่าข้อแตกต่างอยู่ที่ซุ้มประตูด้านทิศตะวันออกของปราสาทวัดพระพายหลวงก่อศิลาแลงเหลี่ยมกันขึ้นไปเป็นวงโค้งเพื่อรองรับน้ำหนักของยอดปราสาท แต่ที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ก่อศิลาแลงเรียงอัดกันเต็มหน้ากระดานและมีเสาตั้งคานทับมารองรับน้ำหนักแทน อีกทั้งที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ปรากฏปีกนกบริเวณข้างมุขยื่นทั้งสี่ด้าน ซึ่งลักษณะนี้ไม่พบที่ปราสาทวัดพระพายหลวง (ภาพที่ 15)

⁵⁷ ภาวณี รัตนสุข. วัดพระพายหลวง : แนวความคิดใหม่จากผลการขุดตรวจทางโบราณคดีกับงานวิเคราะห์แบบอย่างสถาปัตยกรรม.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร,

ส่วนของครรรคฤดูหะนี้ทั้งสองแห่งมีความคล้ายคลึงกันเกือบทั้งหมด อาจเพราะปราสาทวัดพระพายหลวงเป็นต้นแบบของปราสาทที่อยู่ในจ.สุโขทัยและได้แผ่รูปแบบอิทธิพลนี้ให้กับปราสาทวัดเจ้าจันทร์ด้วย แต่ในเรื่องของรายละเอียดปลีกย่อยเช่น เทคนิคการก่อศิลาแลงเพื่อรับน้ำหนักนั้นมีความแตกต่างกันดังกล่าวไปข้างต้น และการทำปีกนกอาจเพราะเป็นฝีมือของช่างพื้นถิ่นนั้นที่พยายามทำตามวัดพระพายหลวงแต่ฝีมือหยาบกว่า

■ ยอด

ปราสาทวัดเจ้าจันทร์และปราสาทวัดพระพายหลวงมีลักษณะของส่วนยอดคล้ายกันมากกล่าวคือ เรือนธาตุซ้อนชั้นขึ้นไป โดยมีซุ้มบุญชวร กลิบขนุนและนาคบั๊กประดับตามชั้นเรือนธาตุจำลองนี้ ทว่าลักษณะพิเศษของซุ้มบุญชวรที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ทำให้ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ต่างจากปราสาทวัดพระพายหลวงคือ กรอบซุ้มหน้าบัน (ทำเลียนแบบซุ้มหน้าบันที่ครรรคฤดูหะ แต่ทำเพียงหนึ่งชั้น) เหนือซุ้มบุญชวร ลักษณะนี้ไม่พบที่ปราสาทวัดพระพายหลวง

ที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ถัดขึ้นไปจากเรือนธาตุจำลองนั้นเป็นยอดบัวทรงกลุ่มตามแบบระบบปราสาทของซึ่งที่ปราสาท แต่ที่ปราสาทพระพายหลวงได้หักหายไปเหลือเพียงฐานของยอดเท่านั้น (ภาพที่ 6)

ส่วนยอดนี้ปราสาททั้งสองแห่งมีรูปแบบคล้ายกันเกือบสมบูรณ์ ทว่ามีข้อแตกต่างอยู่ที่ชั้นซ้อนและรายละเอียดปลีกย่อยเช่นเดียวกับองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมอื่น ๆ ของปราสาท เช่น จำนวนชั้นซ้อนที่ปราสาทพระพายหลวงมี 5 ชั้น ซึ่งเป็นไปตามระเบียบการสร้างปราสาทแบบขอม แต่ที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีเรือนธาตุจำลองเหลือ 3 ชั้น อาจเนื่องมาจากการบูรณะซ่อมใหม่ที่ทำให้เกิดความคลาดเคลื่อน หรืออาจเป็นเพราะฝีมือช่างในสมัยนั้นที่มีความประณีตและคัดลอกรูปแบบมาจากปราสาทวัดพระพายหลวงมาไม่สำเร็จ

จากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของทั้งปราสาทวัดเจ้าจันทร์และปราสาทวัดพระพายหลวงนั้นมีความคล้ายคลึงกันมาก นับตั้งแต่ชั้นฐานที่ได้ต้นแบบมาจากศาลตามาแดงและปราสาทขอม ครรรคฤดูหะที่มีการทำซุ้มติดตัวปราสาทเหมือนกันทั้งสี่ด้าน และมีประตูทางเข้าอยู่ด้านทิศตะวันออกเหมือนกันตามแบบปราสาทขอม จำนวนชั้นของหน้าบัน เรือนธาตุจำลองและการประดับเรือนธาตุจำลองเหล่านี้มีลักษณะที่เหมือนกัน จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าทั้งสองแห่งนี้มีลักษณะที่เหมือนกันหรือได้รับอิทธิพลถ่ายทอดกันมา จึงทำให้หน้าที่การใช้งานของปราสาททั้งสองแห่งคล้ายกัน

หากแต่ยังคงพบรายละเอียดที่แตกต่างกันคือ ส่วนฐานด้านบนถัดจากฐานไพทีนั้น ที่วัดพระพายหลวงทำเป็นฐานบัวคว่ำแต่ที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ทำเป็นฐานเขียงรองรับเรือนธาตุ การใช้เทคนิคในการรองรับน้ำหนักของเรือนธาตุจำลองที่ซุ้มประตูทางเข้าต่างกัน ที่วัดพระพายหลวงทำเป็นก่อศิลาแลงเหลี่ยมกันแต่ที่ปราสาทวัด

เจ้าจันทร์ทำเป็นก่อเรียงอัดแน่นแต่ในระบบเสาตั้งคานทับมารับน้ำหนักแทน หรือการทำปีกนกและทำกรอบซุ้ม หน้าบันที่เรือนธาตุจำลองนั้นมีเฉพาะที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ แต่ไม่พบที่ปราสาทวัดพระพายหลวง ซึ่งลักษณะ เช่นนี้เป็นรายละเอียดปลีกย่อยที่ไม่สามารถนำมาซึ่งข้อแตกต่างอันนำไปสู่การระบุถึงหน้าที่การใช้งานของ ปราสาททั้งสองหลังนี้ต่างกัน หากแต่เป็นเพราะฝีมือของช่างท้องถิ่นหรืออาจเป็นศิลปะท้องถิ่นที่ได้รับการ คลี่คลายลงไป

สรุปประเด็นเรื่องปรางค์ปราสาท

จากแผนผังและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทวัดเจ้าจันทร์อยู่ในศิลปะขอมสมัย บายน ประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 หากแต่มีการใช้งานมาอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยสุโขทัยที่มีการเปลี่ยนแปลง ทางด้านการเมืองและศาสนาจากพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นนิกายเถรวาท กล่าวคือมีการสร้างวิหาร มณฑปและกำแพงแก้วเพิ่มขึ้นมาในสมัยพุทธศตวรรษที่ 19-20 ตรงกับหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีที่ฐาน ของกำแพงแก้ว ฐานวิหาร และฐานของมณฑปทำให้ทราบได้ว่าสิ่งก่อสร้างทั้ง 3 สิ่งนี้สร้างขึ้นในภายหลัง

รูปแบบของปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีความคล้ายคลึงกับที่ปราสาทวัดพระพายหลวง เฉพาะปราสาทองค์ ด้านทิศเหนือที่มีความสมบูรณ์นั้นกล่าวคือ ตั้งแต่ชั้นฐานขึ้นไปจนถึงเรือนยอดลักษณะรูปแบบคล้ายกับการส่ง รูปแบบไปสู่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ หากแต่มีรายละเอียดปลีกย่อยบางอย่างที่ทำให้ปราสาททั้งสองมีความ ต่างกันเล็กน้อย ซึ่งสาเหตุอาจเพราะการซ่อมบูรณะใหม่ที่อาจทำให้รูปแบบเปลี่ยนแปลงไปหรือฝีมือของช่าง พื้นถิ่นและรูปแบบของศิลปะท้องถิ่นที่เข้ามามีอิทธิพลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมนี้ จึงไม่สามารถนำเอาจุดนี้มา ระบุได้ว่าทั้งสองปราสาทมีลักษณะที่ต่างกันโดยสิ้นเชิง

รูปแบบสถาปัตยกรรมของทั้งสองปราสาทดังกล่าวมีความคล้ายกัน อาจสันนิษฐานได้ว่า หน้าที่การใ้ งานของทั้งสองแห่งอาจเหมือนกัน เนื่องจากรูปแบบแผนผังของทั้งสองแห่งนั้นคล้ายกันกล่าวคือเป็นผังที่อยู่ใน พุทธศาสนานิกายเถรวาทเหมือนกัน โดยมีปรางค์เป็นประธานและมีวิหารอยู่ด้านหน้าเช่นเดียวกัน ปราสาทวัด เจ้าจันทร์อาจเป็นปรางค์เหมือนกับปรางค์วัดพระพายหลวง

เนื่องจากปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีรูปแบบที่อยู่ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 แต่วิหารนั้นสันนิษฐานจาก แผนผังที่อยู่ในพุทธศาสนานิกายเถรวาท สมัยสุโขทัยหรือในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 แล้วจึงอาจสันนิษฐานได้ว่า ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีการใช้งาน 2 สมัยกล่าวคือ การใช้งานในสมัยแรกที่อยู่ในช่วงขอมสมัยบายนนั้นเมื่อ พิจารณาจากรูปแบบสถาปัตยกรรมแล้วอาจเรียก อาคารประธานนี้ว่าปราสาท และการใช้งานในสมัยที่สองนั้น

สถานที่นี้ได้เปลี่ยนจากศาสนสถานประจำพุทธศาสนานิกายมหายานมาเป็นนิกายเถรวาท โดยมีการสร้างอาคารเพิ่มกล่าวคือ วิหาร มณฑปและกำแพงแก้วล้อมรอบ ทราบได้จากเนื่องจากระดับชั้นดินในการใช้งานที่วิหารมีระดับชั้นการใช้งานที่สูงกว่าปราสาทกล่าวคือ พบฐานปราสาทต่ำกว่าระดับชั้นฐานวิหาร สันนิษฐานได้ว่า ปราสาทมีการก่อสร้างขึ้นก่อนวิหาร และระดับการใช้งานของกำแพงแก้วที่สร้างขึ้นหลังปราสาท อีกทั้งขนาดของศิลาแลงแต่ละอาคารนั้นแตกต่างกัน แบ่งเป็นสองสมัยคือ ที่ปราสาทศิลาแลงมีขนาดใหญ่กว่าศิลาแลงที่พระวิหารและมณฑป ทำให้สามารถระบุได้ว่าปราสาทนั้นสร้างขึ้นก่อนวิหารและมณฑปจริง

ทว่าปราสาทสามหลังวัดพระพายหลวงนั้นมีได้มีชื่อเรียกว่าเป็น ปรางค์เหมือนกับปรางค์สามยอด จ. ลพบุรี อาจเนื่องมาจากรูปแบบของปราสาทวัดพระพายหลวงมีรูปแบบที่ใกล้ชิดกับปราสาทแบบขอม จึงเรียกว่า ปราสาท ซึ่งรูปแบบสถาปัตยกรรมของปรางค์สามยอดมีความใกล้ชิดกับปราสาทแบบขอมเช่นกัน ซึ่งเป็นความคลุมเครือในการเรียกชื่อระหว่าง ปรางค์และปราสาทอยู่จนถึงปัจจุบัน ซึ่งถ้านำเอาปราสาทวัดเจ้าจันท์มาเปรียบเทียบกับปราสาทสามหลังวัดพระพายหลวงทั้งในด้านรูปแบบและแผนผังตั้งข้างต้น จะเห็นได้ว่า ปราสาททั้งสองแห่งนี้มีความคล้ายกันอยู่มาก **จึงอาจสรุปเรียกชื่อปราสาทวัดเจ้าจันท์เป็นปราสาทเช่นเดียวกับปราสาทสามหลังวัดพระพายหลวง**

สรุปผลการวิเคราะห์เพื่อตรวจสอบหน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันท์จากรูปแบบสถาปัตยกรรมและข้อมูลทางโบราณคดี

จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่า ปราสาทวัดเจ้าจันท์ไม่อาจอยู่ในฐานะความเป็นธรรมศาลาได้ เนื่องจากแผนผังและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของธรรมศาลามีความแตกต่างจากปราสาทวัดเจ้าจันท์อยู่มากกล่าวคือ ผังของธรรมศาลาอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า แต่ปราสาทวัดเจ้าจันท์นั้นมีผังเป็นแบบสี่เหลี่ยมจัตุรัส อีกทั้งรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของธรรมศาลามีความพิเศษอยู่ที่ การทำมณฑปยื่นยาวออกไปทางทิศตะวันออกเพื่อเป็นทางเข้า และมีการเจาะช่องประตูและหน้าต่างด้วย ซึ่งรูปแบบนี้ไม่พบที่ปราสาทวัดเจ้าจันท์ อีกทั้งข้อมูลในศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ที่กล่าวถึงเส้นทางการสร้างธรรมศาลานั้น ไม่ปรากฏว่ามี การสร้างธรรมศาลาในภาคกลางของประเทศไทยอันเป็นที่ตั้งของปราสาทวัดเจ้าจันท์

เช่นเดียวกับข้อสันนิษฐานที่ว่า ปราสาทวัดเจ้าจันท์อาจมีหน้าที่การใช้งานเป็นสุคตาลัยหรือศาสนสถานประจำอโรคยศาล แม้ว่ารูปแบบปราสาทประธานหรือสุคตาลัยของปราสาทวัดเจ้าจันท์นั้นคล้ายกับสุคตาลัยหลายแห่ง แต่เนื่องด้วยรูปแบบแผนผังองค์ประกอบของปราสาทวัดเจ้าจันท์ผิดแปลกไปจากแผนผังของอโรคยศาล และข้อมูลในจารึกที่กล่าวถึงเส้นทางการสร้างอโรคยศาลไม่ได้กล่าวถึงพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่ง

เป็นที่ตั้งของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ รวมถึงที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ไม่พบจารึกประจำอโรคยศาลอันจะสามารถระบุได้ว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์เป็นสุคตาลัยได้ จึงอาจกล่าวได้ว่าปราสาทวัดเจ้าจันทร์ไม่ได้มีหน้าที่การใช้งานเป็นสุคตาลัยหรือศาสนสถานประจำอโรคยศาล

ข้อสันนิษฐานสุดท้ายที่กล่าวว่า ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีหน้าที่การใช้งานเป็นปราสาทผู้เขียนเห็นด้วยกับข้อสันนิษฐานนี้ เนื่องจากวัดเจ้าจันทร์มีรูปแบบแผนผังที่ตรงกับวัดในพุทธศาสนานิกายเถรวาทอันมีปราสาทเป็นประธานของวัด ซึ่งตรงกับวัดเจ้าจันทร์ที่มีปราสาทเป็นประธานของวัด ทว่ารูปแบบสถาปัตยกรรมยังคงความเป็นปราสาทอยู่ผู้เขียนจึงสันนิษฐานว่า อาจมีการใช้งานที่ปราสาทถึง 2 สมัย คือ สมัยแรกอาจใช้เป็นเทวสถานในศาสนาฮินดู เนื่องจากมีการพบพระอิศวรตกอยู่ในบริเวณนั้น และสมัยที่ 2 ใช้งานเป็นปราสาทประธานของวัด จึงเรียกรวมกันว่าเป็น ปราสาทปราสาท อันเป็นต้นแบบแก่ปราสาทในรุ่นหลัง หากแต่การเรียกชื่อปราสาทรวมกันนั้นยังเป็นที่คลุมเครืออยู่ เนื่องจากปราสาทเป็นรูปแบบสิ่งก่อสร้างที่เป็นศิลปะไทย แต่ปราสาทเป็นสิ่งก่อสร้างที่อยู่ในวัฒนธรรมขอม ซึ่งปราสาทวัดเจ้าจันทร์ยังคงมีรูปแบบที่ใกล้เคียงกับปราสาทแบบขอมอยู่ เช่นเดียวกับปราสาทสามหลังวัดพระพายหลวง จึงอาจสรุปเรียกชื่อเป็นปราสาทวัดเจ้าจันทร์ได้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ 4

บทสรุป

จากการศึกษาข้อมูลและรูปแบบศิลปกรรมของวัดเจ้าจันทร์ที่ผ่านมา ได้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบศิลปกรรมของแต่ละสิ่งก่อสร้างภายในวัดที่เชื่อว่าสร้างคนละสมัยกัน และอยู่ในช่วงที่ใกล้เคียงกัน กล่าวคือ ปราสาทประธานนั้นมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมคล้ายกับปราสาทที่มีรูปแบบจากศิลปะขอมแบบบายน ที่เชื่อว่าสร้างในสมัยเดียวกันกับสมัยบายน ราวพุทธศตวรรษที่ 18 ส่วนวิหาร มณฑป และแนวกำแพงแก้วสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย ราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 ซึ่งเป็นช่วงที่ใกล้เคียงกัน

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทวัดเจ้าจันทร์นั้นมีลักษณะที่คล้ายกับปราสาทโดยรอบ เช่น ปราสาทสามหลังวัดพระพายหลวง ปราสาทวัดศรีสวาย ที่เชื่อว่าได้รับอิทธิพลมาเหมือนกัน และอาจมีการส่งอิทธิพลทางด้านรูปแบบให้กันภายในจังหวัดสุโขทัยด้วย จึงอาจเป็นส่วนช่วยระบุถึงอายุสมัยของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ได้ว่าอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 18 เช่นกัน

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาและตั้งข้อสันนิษฐานเรื่องหน้าที่การใช้งานของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ เนื่องจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมนั้นเป็นแบบปราสาทเขมร แต่กลับมีแผนผังวัดอยู่ในพุทธศาสนานิกายเถรวาท อาจเรียกได้ว่าเป็นลักษณะที่พบได้ไม่บ่อยนัก จึงมีนักวิชาการหลายท่านตั้งข้อสันนิษฐานต่าง ๆ ขึ้น

ศาสตราจารย์อมอง บวสเซอร์เยร์, นาย เอ.บี. กริสโวลด์, ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิสกุลต่างลงความเห็นว่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์แต่เดิมเป็นศาสนสถานประจำธรรมศาลาซึ่งเป็นส่วนที่เหลือเท่านั้น อาคารรูปแบบนี้เป็นที่นิยมสร้างในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7⁵⁸

หลังจากทำการตรวจสอบเรื่องรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและข้อมูลทางโบราณคดีพบว่า **ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ไม่อาจมีหน้าที่หรือฐานะเป็นธรรมศาลาได้** เนื่องจากรูปแบบแผนผังของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ต่างจากธรรมศาลาทั่วไป เพราะธรรมศาลามีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีผังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส ทั้งนี้ส่งผลไปยังรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและรูปแบบศิลปกรรมอื่น ๆ ที่ทำให้ปราสาทวัดเจ้า

⁵⁸ สันติ เล็กสุขุม. โบราณสถานกับรูปแบบสันนิษฐาน มรดกโลก สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร 1. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2551, 222

จันทร์มีความแตกต่างจากธรรมศาลา เช่น ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ไม่มีมณฑปยื่นออกมาจากตัวปราสาทเหมือนธรรมศาลา และปราสาทวัดเจ้าจันทร์ไม่มีการทำเจาะช่องหน้าต่างด้านทิศใต้ รวมถึงช่องประตูทางทิศตะวันตกอันเป็นลักษณะพิเศษของธรรมศาลาอีกด้วย

รวมถึงข้อมูลทางโบราณคดี เนื่องด้วยข้อมูลที่กล่าวถึงจารึกที่กล่าวถึงการสร้างธรรมศาลาในแนวเส้นทางราชมรรคา จากเมืองพระนครไปยังเมืองพิมาย ซึ่งอยู่ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทย ซึ่งไม่มีที่ใดกล่าวถึงการสร้างธรรมศาลาในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาอันเป็นที่ตั้งของปราสาทวัดเจ้าจันทร์

จากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ปราสาทวัดเจ้าจันทร์นั้นมีความคล้ายกันกับปราสาทที่ทำหน้าที่เป็นศาสนสถานประจำอโรคยศาลหรือสุคตาลัย ผู้เขียนจึงสันนิษฐานว่า ปราสาทวัดเจ้าจันทร์อาจเคยมีหน้าที่เป็นสุคตาลัย ก่อนที่จะเข้ามาสู่การเปลี่ยนแปลงเป็นวัดในพุทธศาสนานิกายเถรวาทในภายหลัง

ทว่าหลักจากการศึกษาพบว่า ระเบียบแผนผังองค์ประกอบของอโรคยศาลต่างจากที่วัดเจ้าจันทร์ กล่าวคือ ปราสาทเป็นประธาน มีบรรณาลัย กำแพงแก้วล้อมรอบและมีบารายหรือสระน้ำอยู่นอกกำแพงแก้ว แต่ที่วัดเจ้าจันทร์มีเพียงปราสาทประธานเท่านั้นมีแสดงถึงความสัมพันธ์ต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแต่สร้างขึ้นในสมัยเดียว เพราะสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ในวัดนั้นสร้างขึ้นภายในซึ่งอยู่ในพุทธศาสนานิกายเถรวาทแล้วจึงไม่อาจตรงตามระเบียบของแผนผังอโรคยศาลได้ รวมถึงข้อมูลในศิลาจารึกที่กล่าวถึงการสร้างอโรคยศาลต่างหัวเมืองต่างๆ ในอาณาจักรขอมสมัยนั้น แต่ไม่มีข้อมูลใดที่ระบุถึงการสร้างอโรคยศาลในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นที่ตั้งของปราสาทวัดเจ้าจันทร์ ดังนั้นอาจสรุปถึงข้อสันนิษฐานนี้ได้ว่า **ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ไม่ได้มีหน้าที่การใช้งานเป็นสุคตาลัยหรือศาสนสถานประจำอโรคยศาล** ทั้งนี้เรื่องรูปแบบศิลปกรรมของปราสาทไม่อาจนำมาเปรียบเทียบเพื่อวิเคราะห์หาข้อสรุปได้เนื่องจากสุคตาลัยแต่ละแห่งนั้นมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันออกไปตามศิลปะและฝีมือของช่างท้องถิ่น

ข้อสันนิษฐานล่าสุดที่พบนั้นมาจากนักวิชาการท่านหนึ่งได้เสนอว่า ปราสาทวัดเจ้าจันทร์แท้จริงแล้วเป็นปราสาทปราสาทเป็นปราสาทที่อาจสร้างขึ้นในยุคเดียวกันกับพระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองเซียงอยู่ในช่วงหลังของพุทธศตวรรษที่ 18 จากหลักฐานจากศิลาจารึกหลักที่ 2 ของพระมหาเถระศรีศรัทธาราชาจุฬ

มุนีก้าวว่าพญาศรีนาวนำถมประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุใกล้ฝั่งน้ำที่นครศรีสัตนาแลย ซึ่งปัจจุบันคือ เมืองเซ็ลียง⁵⁹

เมื่อเปรียบเทียบจากปราสาทวัดเจ้าจันทร์และปราสาทที่มีหน้าที่เป็นประธานของวัดในพุทธศาสนา นิกายเถรวาทนี้ ผู้เขียนเห็นด้วยกับข้อสันนิษฐานนี้ว่า ปราสาทวัดเจ้าจันทร์มีหน้าที่การใช้งานเป็นปราสาทซึ่งเป็นประธานของวัด เนื่องจากวัดเจ้าจันทร์มีรูปแบบแผนผังเหมือนกับวัดที่มีปราสาท รูปแบบปราสาทและมีวิหารอยู่ด้านหน้า เช่นที่ วัดพระพายหลวง

ทว่ารูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทในลักษณะนี้ยังคงความเป็นปราสาทอยู่ผู้เขียนจึงเสนอว่า ปราสาทวัดเจ้าจันทร์อาจมีการใช้งานถึง 2 สมัย คือ สมัยแรกใช้เป็นเทวสถานในศาสนาฮินดู เนื่องจากมีการพบพระอิศวรตกอยู่ในบริเวณนั้น⁶⁰ และสมัยที่ 2 ใช้งานเป็นปราสาทประธานของวัด

อีกทั้งพระปราสาทเป็นคำที่ประเทศไทยใช้เรียกสิ่งก่อสร้างที่คล้ายกับปราสาทขอม แต่มีการพัฒนาเป็นแบบไทยมากขึ้นกล่าวคือ มีรูปร่างที่สูงชะลูดและมีการเพิ่มมุมที่มากขึ้น ทั้งนี้ด้วยลักษณะและรูปแบบของอาคารประธาน แต่รูปแบบของปราสาทวัดเจ้าจันทร์นั้นใกล้ชิดกับปราสาทแบบขอมมาก เช่นเดียวกับปราสาทสามหลังวัดพระพายหลวง จึงอาจเรียกชื่อได้ว่าเป็น ปราสาทวัดเจ้าจันทร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁵⁹ พิริยะ ไกรฤกษ์. "ศิลปะแห่งแดนเนรมิต (ศิลปะสุโขทัยระหว่าง พ.ศ. 1750-1900)". เมืองโบราณ 12, 1 (มกราคม-มีนาคม 2529), 27

⁶⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. เที่ยวเมืองพระร่วง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2519, 196

บรรณานุกรม

หนังสือและวารสารภาษาไทย

กรมศิลปากร. เรื่องพระร่วง เทียบเมืองพระร่วง คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย สุภาสิตพระร่วง ไตรภูมิพระร่วง.

พระนคร : ศิลปาบรรณการ, 2504

กฤษ เหลือลมัย. “ธรรมศาลา: ข้อสังเกตในรอบแปดร้อยปี”. เมืองโบราณ 34, 2 (เมษายน-มิถุนายน 255): 88-

93

_____. “อโรคยศาลในอีสาน”. เมืองโบราณ 30, 3 (กันยายน-กรกฎาคม 2547): 68-74

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. จารึกพบที่อโรคยศาล ใน นานาสารวัตคดีจากจารึกและเอกสารโบราณ. กรุงเทพฯ :

บริษัทพิมพ์ดีการพิมพ์ จำกัด, 2557

ดุสิต ทุมมาภรณ์. “ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับปราสาทสำโรงจารึกปราสาทพระขรรค์และอำนาจการเมือง

ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”. เมืองโบราณ 34, 2 (เมษายน-มิถุนายน 255): 72-75

ทักษิณ อินทโยธา. ใครคือเจ้าถิ่น ลุ่มน้ำเจ้าพระยาและข้ามขวานทอง เมื่อ 2,000-3,000 ปีก่อน ? กรุงเทพฯ :

เมืองโบราณ, 2534

ธาดา สุทธิธรรม. “ภูมิที่ตั้งอโรคยศาล: ความสัมพันธ์กับบริบททางการเมือง”. เมืองโบราณ 30, 3 (กันยายน-

กรกฎาคม 2547): 55-67

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. เทียบเมืองพระร่วง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2519

พิริยะ ไกรฤกษ์. ศิลปะสุโขทัยและอยุธยา ภาพลักษณ์ที่ต้องเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง

แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2545

_____. “ศิลปะแห่งแดนเนรมิต (ศิลปะสุโขทัยระหว่าง พ.ศ. 1750-1900)”. เมืองโบราณ 12, 1

(มกราคม-มีนาคม 2529): 23-45

ภาวิณี รัตนสุข. วัดพระพายหลวง : แนวความคิดใหม่จากผลการขุดตรวจทางโบราณคดีกับงานวิเคราะห์

แบบอย่างสถาปัตยกรรม. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิต

วิทยาลัย สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ. มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ. กรุงเทพฯ :
มติชน, 2551

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. “อโรคยศาล : ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น” .เมืองโบราณ 30, 3 (กันยายน-
กรกฎาคม 2547) : 15-54

วรรณวิภา สุन्दตตา. คดีขุดค้นมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย. สารนิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546

_____ . ชัยวัฒน์ที่ 7 มหาราชองค์สุดท้ายของอาณาจักรกัมพูชา (ผู้เนรมิตสถาปนาปราสาทบายนและเมืองนครธม). กรุงเทพฯ: มติชน, 2547

วันวิสาข์ ธรรมานนท์. ปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมืองโบราณศรีสัชนาลัย อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543

วิษญูดา ทองแดง. “เลขเด็ด เจ้าปู่ไฟพะเนียง: แก้วธรรมศาลาฝั่งไทยในมุมมองของ “ผี””. เมืองโบราณ 34, 2 (เมษายน-มิถุนายน 255): 94-113

ศรีศักร วัลลิโภดม. ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2524

_____ . “จากพระเจ้าอู่ทองถึงพระเจ้าปราสาททอง”. เมืองโบราณ 7, 3 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2524): 35-46

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ศิลปะสุโขทัย : บทวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551

สงวน บุญรอด. พุทธศิลป์สุโขทัย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2533

สมคิด จิระกุล. วัด วิหาร โบสถ์ เจดีย์ พุทธสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส, 2545

สมิทธิ ศิริภักดิ์. วิวัฒนาการพระปรางค์. สารนิพนธ์ ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2513

สรศักดิ์ จันทรวัฒน์กุล. ประวัติศาสตร์และศิลปะแห่งอาณาจักรขอมโบราณ. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2551
 สันติ เล็กสุขุม. “ก่อนจะปรากฏในศิลปะไทยและก่อนจะหายไปในที่สุด: ฐานบัวลูกฟ้า”. ราชบัณฑิตยสภา 28,

1 (มกราคม – มีนาคม 2546) : หน้า 154-164

_____. โบราณสถานกับรูปแบบสันนิษฐาน มรดกโลก สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร 1. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2551

_____. ปาฐกถา พิธีศรี ศิลปะสมัยสุโขทัย : ก่อนสมัย-ในสมัย-เมื่อสิ้นสมัย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551

_____. ศิลปะสุโขทัย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2555

_____. ศิลปะเชียงแสน (ศิลปะล้านนา) และศิลปะสุโขทัย. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์, 2534

_____. ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย เจดีย์. กรุงเทพฯ : มติชน, 2540

สุเจน กรรพฤทธิ. “บันทึกการเดินทางตามหา “ราชมรรคา” ถนนแห่งศรัทธาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”. เมืองโบราณ. 34, 2 (เมษายน-มิถุนายน 255): 54-68

สุภัทรดิศ ดิสกุล. ศิลปะในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538

_____. “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” .ศิลปากร 10, 2 (กรกฎาคม 2509): 52-60

_____. ศิลปะลพบุรี. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2510

_____. “รายงานการสำรวจทางโบราณคดีแห่งประเทศไทย (วันที่ 25 กรกฎาคม-พฤศจิกายน 2507)” .ศิลปากร 9, 3 (กันยายน 2508) : 31-70

_____. “ที่พักคนเดินทางของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”. ศิลปวัฒนธรรม 16, 2 (ธันวาคม 2537) : 104

สุรเดช วิชิตจารุกุล. พัฒนาการเมืองเขลียง : จากการศึกษาหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์และข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี. สารนิพนธ์ ศิลปศาสตร์บัณฑิต สาขาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. ปราสาทหินและทับหลัง. กรุงเทพฯ : โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย, 2542
 ศานติ ภัคดีคำ. พัฒนาการพระปรางค์สยามประเทศ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551
 ข้อมูลจากแหล่งอิเล็กทรอนิกส์

ehongm. 30 กันยายน 2553. ตามรอยอารยธรรมขอม ปราสาทตาเหมือน [ระบบออนไลน์].
http://travel.kapook.com/photo/travel_6631.html (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)

Rest up. 27 กันยายน 2557. รีวิวปราสาทบ้านบุ. [ระบบออนไลน์].
<http://www.painaidii.com/business/118649/ban-bu-palace-31140/lang/th/2> (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)

spras77.24 กุมภาพันธ์ 2557. [CR] จากพิมายถึงชายแดนเขมร : ตามรอยเส้นทางสายราชมรรคา (The Royal Route) [ระบบออนไลน์]. <http://pantip.com/topic/31697678/page1> (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)

staff วารสารเมืองโบราณ. 13 มีนาคม 2548. แตกประเด็น : ตาพรหมเกต : อโรคยศาลในเมืองพระนคร [ระบบออนไลน์]. <http://pantip.com/topic/31697678/page1> (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)

Tat Korat. 17 พฤศจิกายน 2555. เที่ยวปราสาทคู่ จ.ชัยภูมิ. [ระบบออนไลน์]. <http://travel.thaiza.com/> (เข้าถึงวันที่ 30 เมษายน 2559)

Thanakrit L.23 มกราคม 2558. ธรรมปราสาทบ้านบุ [ระบบออนไลน์].
<http://www.painaidii.com/business/118649/ban-bu-palace-31140/lang/th/247712> (เข้าถึงวันที่ 30 เมษายน 2559)

Tuk-tuk@korat. 16 มีนาคม 2557. อโรคยศาลา ... ปราสาทคู่ ชัยภูมิ - ทริปเมืองเลย1. [ระบบออนไลน์].
<http://www.bloggang.com/viewdiary.php?id=tuk-tukatkorat&month=03-2014&date=14&group=4&gblog=112> (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)

Uliana. 14 กุมภาพันธ์ 2551. ปราสาทตาเหมือนใต้. [ระบบออนไลน์]. <http://en.wikigogo.org/en/79427/> (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)

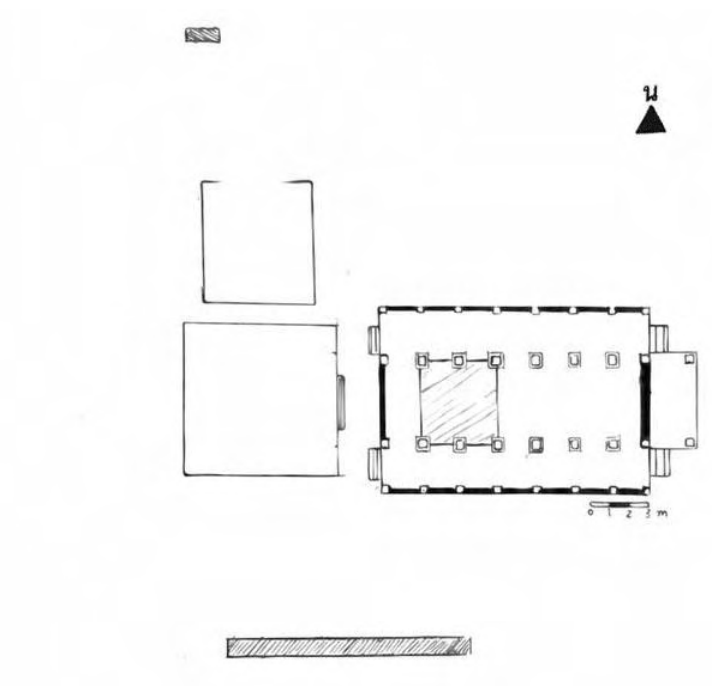
websanom.18 ธันวาคม 2556. ปราสาทคู่ (ปราสาทปราสาทคู่-ปราสาทหนองคู่) [ระบบออนไลน์].
http://websanom.blogspot.com/2013/12/blog-post_8733.html (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)

- วรนัย พงศาชลากร. 12 มิถุนายน 2551. ถกเขมร : บรรพ ๒..... เผยโฉม "ธรรมศาลา" ที่บันทายฉมาร์และปราสาทตาพรหม. [ระบบออนไลน์]. <http://www.oknation.net/blog/voranai/2008/06/12/entry-1> (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)
- _____. 14 กรกฎาคม 2554. ธรรมศาลา-วนิคมุหะแห่งเส้นทางราชมรรคา. [ระบบออนไลน์]. <http://www.oknation.net/blog/voranai/gallery/47712> (เข้าถึงวันที่ 30 เมษายน 2559)
- _____. 20 สิงหาคม 2552. "อโรคยศาลา" พยาบาลสถานแห่งพระพุทธเจ้ากับชาวคราวครั้งล่าสุด. [ระบบออนไลน์]. <http://www.oknation.net/blog/voranai/2009/08/20/entry-1> (เข้าถึงวันที่ 30 เมษายน 2559)
- _____. 3 กุมภาพันธ์ 2555. รูปเคารพแห่งวัชรยาน...บุคคลาธิษฐานใน "อโรคยศาลา". [ระบบออนไลน์]. <http://www.oknation.net/blog/voranai/2012/02/03/entry-2> (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)
- สายน้ำ. 15 กรกฎาคม 2556. ข้อมูลปราสาทหินนางรำ [ระบบออนไลน์]. <http://www.reviewthaitravel.com> (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)

ข้อมูลจากแหล่งอื่น ๆ

ป้ายคำบรรยาย และหนังสือนำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร ของกรมศิลปากร 2553

ภาพประกอบ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 2 ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ 3 ศาลตาผาแดง

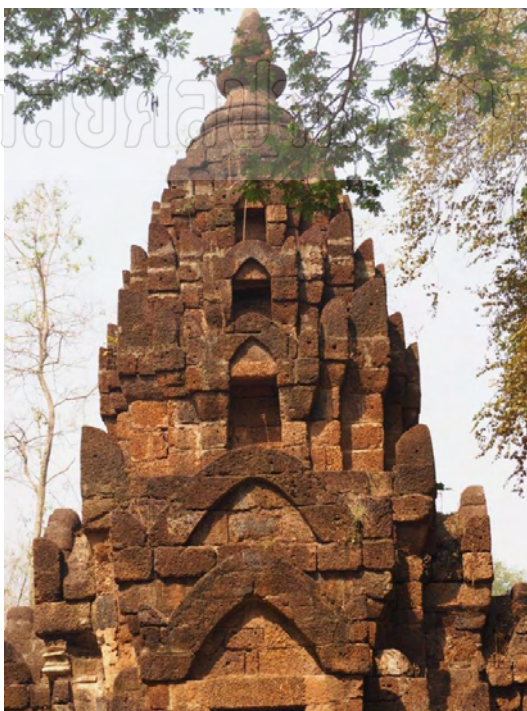

ภาพที่ 4 ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ด้านทิศใต้

มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 5 ภายในปราสาทวัดเจ้าจันทร์

ภาพที่ 6 ส่วนยอดของปราสาทวัดเจ้าจันทร์

ภาพที่ 7 ปีกนกที่มุมคอรภคฤหะของปราสาทวัดเจ้าจันทร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สวนลือสิทธิ์

ภาพที่ 8 มณฑปด้านทิศเหนือของปราสาท

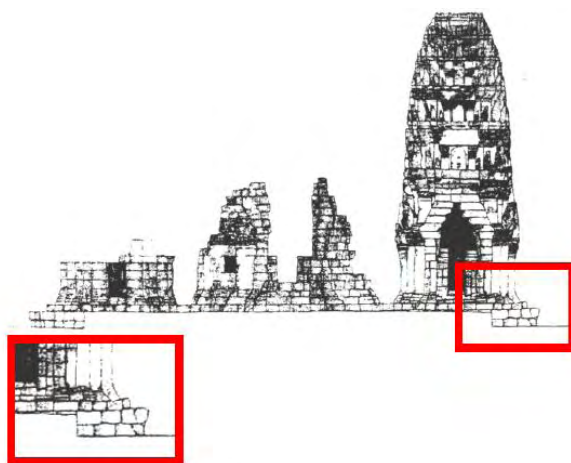

ภาพที่ 9 ภายในมณฑป

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 10 ปราสาทวัดพระพายหลวงองค์ที่อยู่ด้านทิศเหนือ

ภาพที่ 11 ภาพลายเส้นแสดงไฟที่บางส่วนที่ยังจมอยู่ในดิน สันนิษฐานว่าเป็นฐานบัวลูกฟัก ที่ปราสาทวัดพระพายหลวง

ที่มา : ภาวิณี รัตนสุข. วัดพระพายหลวง : แนวความคิดใหม่จากผลการขุดตรวจทางโบราณคดีกับงานวิเคราะห์แบบอย่างสถาปัตยกรรม. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ. มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551, 48

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 12 ปราสาทวัดพระพายหลวงด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ 13 ส่วนยอดของปราสาทวัดพระพายหลวง

ภาพที่ 14 ปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา

ที่มา ต้นเรือ อ่อนศรี

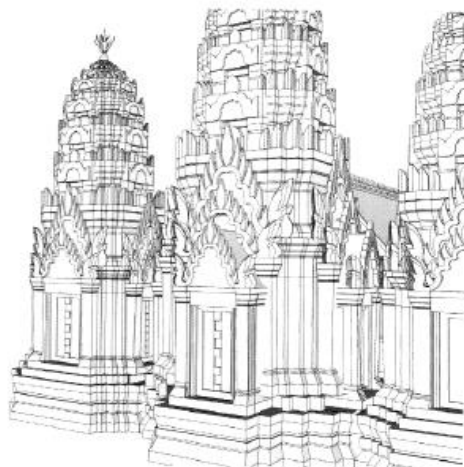

ภาพที่ 15 ปราสาทวัดพระพายหลวงด้านทิศเหนือ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สวนลือสิทธิ์

ภาพที่ 16 ปราสาทกำแพงแลง จ.เพชรบุรี

ภาพที่ 17 ภาพลายเส้นแสดงภาพสันนิษฐานปราสาทขอมสามหลังวัดพระพายหลวง
 ที่มา : สันติ เล็กสุขุม.ปาฐกถา พีระศรี ศิลปะสมัยสุโขทัย : ก่อนสมัย-ในสมัย-เมื่อสิ้นสมัย.กรุงเทพฯ : อมรินทร์
 พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551, 10

มหาวิทยาลัยศิลปากร สวนลือสิทธิ์

ภาพที่ 18 ปราสาทตาเหมือนด้านทิศใต้
 ที่มา ต้นเรือ อ่อนศรี

ภาพที่ 19 ปราสาทบ้านบุด้านทิศเหนือ

ที่มา : Thanakrit L.23 มกราคม 2558. ธรรมปราสาทบ้านบุ [ระบบออนไลน์].

<http://www.painaidii.com/business/118649/ban-bu-palace-31140/lang/th/247712>

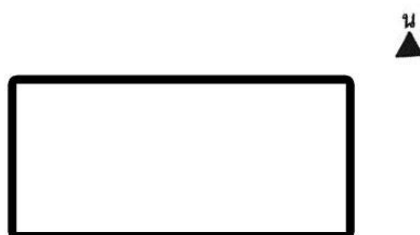
(เข้าถึงวันที่ 30 เมษายน 2559)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 20 ทับหลังที่พบที่ปราสาทตาเหมือน จ.สุรินทร์

ที่มา วรรณกร บางพิสุทธิกุล

ภาพที่ 21 แผนผังธรรมศาลา

ภาพที่ 22 ปราสาทบ้านนุ จ.บุรีรัมย์

ที่มา วรรณกร บางพิสุทธิกุล

ภาพที่ 23 พื้นที่ระหว่างอาคารวิหารและปราสาทวัดเจ้าจันทร์

ภาพที่ 24 ปราสาทบ้านบุด้านทิศตะวันตก

ที่มา วรรณกร บางพิสุทธิกุล

ภาพที่ 25 หน้าบันของธรรมศาลาที่ปราสาทตาเหมือน จ.สุรินทร์

ภาพที่ 26 ของปราสาทตาเหมือนด้านทิศตะวันตก จ.สุรินทร์

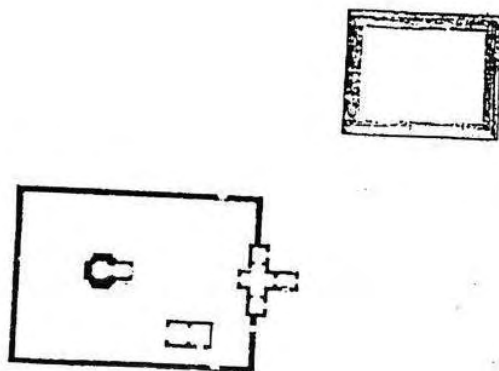
ที่มา : ehongm. 30 กันยายน 2553. ตามรอยอารยธรรมขอม ปราสาทตาเหมือน [ระบบออนไลน์].
http://travel.kapook.com/photo/travel_6631.html (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)

ภาพที่ 27 ภายในของปราสาทตาเหมือน จ.สุรินทร์
ที่มา วรรณกร บางพิสุทธิกุล

ภาพที่ 28 ส่วนยอดของธรรมศาลาที่ปราสาทตาเหมือน จ.สุรินทร์

ภาพที่ 29 แผนผังอโรคยศาล ปราสาทตาเหมือนโต๊ด จ.สุรินทร์

ที่มา: กฤษ เหลือดมัย. "ธรรมศาลา: ข้อสังเกตในรอบแปดร้อยปี". เมืองโบราณ 34, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2555), 73

ภาพที่ 30 บรรณาลัยที่ปราสาทตาเหมือนโต๊ด จ.สุรินทร์

ที่มา : spras77.24 กุมภาพันธ์ 2557.[CR] จากพิมายถึงชายแดนเขมร : ตามรอยเส้นทางสายราชมรรคา (The Royal Route) [ระบบออนไลน์]. <http://pantip.com/topic/31697678/page1> (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)

ภาพที่ 31 โคปุระที่ปราสาทตาเหมือนโต๊ด จ.สุรินทร์
ที่มา วรรณกร บางพิสุทธิกุล

ภาพที่ 32 บาราย ที่ปรางค์กู่ จ.ชัยภูมิ

ที่มา : Tuk-tuk@korat. 16 มีนาคม 2557. [อโรคยศาลา ... ปรางค์กู่ ชัยภูมิ – ทริปเมืองเลย1](http://www.bloggang.com/viewdiary.php?id=tuk-tukatkorat&month=03-2014&date=14&group=4&gblog=112). [ระบบออนไลน์].
<http://www.bloggang.com/viewdiary.php?id=tuk-tukatkorat&month=03-2014&date=14&group=4&gblog=112> (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)

ภาพที่ 33 ปรางค์กู่ จ.ชัยภูมิ (ด้านทิศตะวันออก)

ที่มา: Tuk-tuk@korat. 16 มีนาคม 2557. [อุไรคยศาลา ... ปรางค์กู่ ชัยภูมิ – ทริปเมืองเลย1](http://www.bloggang.com/viewdiary.php?id=tuk-tukatkorat&month=03-2014&date=14&group=4&gblog=112). [ระบบออนไลน์].
<http://www.bloggang.com/viewdiary.php?id=tuk-tukatkorat&month=03-2014&date=14&group=4&gblog=112> (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)

ภาพที่ 34 ปราสาทพรหมตาเก็ด ประเทศกัมพูชา

ที่มา : staff วราสารเมืองโบราณ. 13 มีนาคม 2548แตกประเด็น : ตาพรหมเกด : อโรคยศาลในเมืองพระนคร
[ระบบออนไลน์]. <http://pantip.com/topic/31697678/page1> (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)

ภาพที่ 35 ปราสาทตาเหมือนโต๊ด จ.สุรินทร์

ที่มา วรณกร บางพิสุทธิกุล

ภาพที่ 36 ปราสาทนางรำ จังหวัดนครราชสีมา

ที่มา : สายน้ำ.15 กรกฎาคม 2556. ข้อมูลปราสาทหินนางรำ [ระบบออนไลน์].

<http://www.reviewthaitravel.com> (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)

ภาพที่ 37 ปราสาทค์ภู จ.ร้อยเอ็ด

ที่มา : websanom.18 ธันวาคม 2556. ปราสาทค์ภู (ปราสาทปราสาทค์ภู-ปราสาทหนองภู) [ระบบออนไลน์].

http://websanom.blogspot.com/2013/12/blog-post_8733.html (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)

ภาพที่ 38 แนวกำแพงแก้วด้านทิศใต้ของวัดเจ้าจันทร์

ภาพที่ 39 แนวกำแพงแก้วด้านทิศเหนือของวัดเจ้าจันทร์

ภาพที่ 40 กุฏิฤๅษีหนองบัวลาย จ.บุรีรัมย์ (ด้านทิศใต้)

ที่มา : วรรณกร บางพิสุทธิกุล

ภาพที่ 41 ปราสาทตาเหมือนโต๊ด จ.สุรินทร์ (ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้)

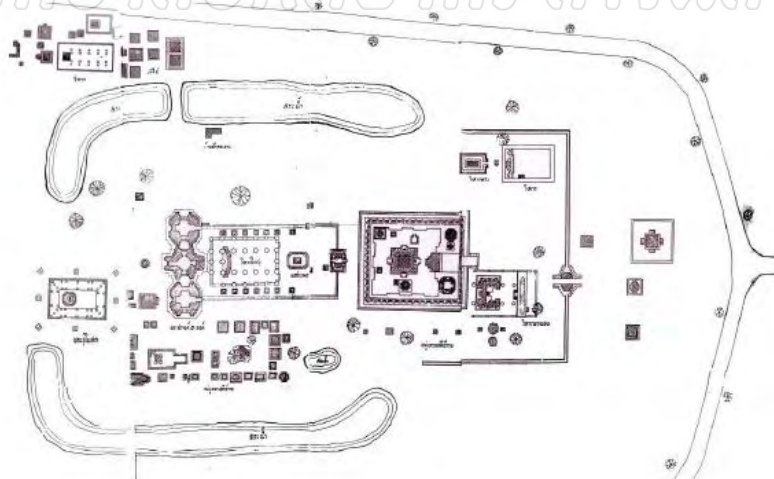
ที่มา : Uliana. 14 กุมภาพันธ์ 2551. ปราสาทตาเหมือนโต๊ด. [ระบบออนไลน์].
<http://en.wikigogo.org/en/79427/> (เข้าถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2559)

ภาพที่ 42 กู่ประภาชัย จ.ขอนแก่น

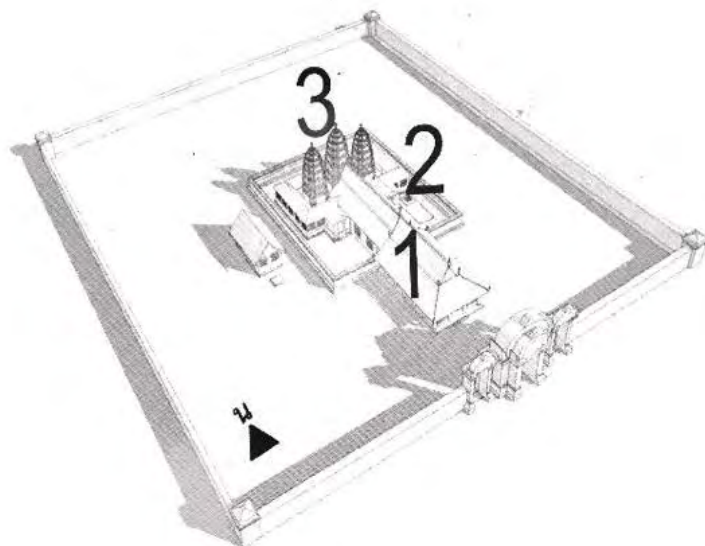
ที่มา ต้นเรือ อ่อนศรี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 43 ภาพลายเส้นแผนผังวัดพระพายหลวง จ.สุโขทัย

ที่มา : ภาวิณี รัตนสุข. วัดพระพายหลวง : แนวความคิดใหม่จากผลการขุดตรวจทางโบราณคดีกับงานวิเคราะห์แบบอย่างสถาปัตยกรรม. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ. มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551, 15

ภาพที่ 44 ภาพลายเส้นแผนผังวัดศรีสวาย จ.สุโขทัย

โดย หมายเลข 1 วิหาร, หมายเลข 2 ระเบียงคด และหมายเลข 3 ปราสาทแบบขอม

ที่มา สันติ เล็กสุขุม.โบราณสถานกับรูปแบบสันนิษฐาน มรดกโลก สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร1. กรุงเทพฯ

: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2551, 40

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 45 ปรางค์ปราสาทหินพนมรุ้ง ปรางค์ปราสาท “ทรงศิขร”

ที่มา : สมคิด จิระกุล.วัด วิหาร โบสถ์ เจดีย์ พุทธสถาปัตยกรรมไทย.กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส, 2545, 73

ภาพที่ 46 ปราสาทสามยอด จ.ลพบุรี

ที่มา ต้นเรือ อ่อนศรี

ภาพที่ 47 ปราสาทวัดศรีสวาย จ.สุโขทัย

ที่มา กนกวรรณ เพ็ชรรัตน์

ภาคผนวก

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนลิขสิทธิ์

สมุดรายชื่อประจำโรคยศาสตร์ในประเทศไทย

โบราณสถาน	ตำแหน่งที่ตั้ง
ปราสาทเมืองเก่า	ตำบลโคราซ อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา
ปราสาทบ้านปราสาท	ตำบลเมืองปราสาท อำเภอนนสูง จังหวัดนครราชสีมา
ปราสาทพลสงคราม	ตำบลพลสงคราม อำเภอนนสูง จังหวัดนครราชสีมา
ปราสาทคู	ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ
ปราสาทคู (วัดคู)	ตำบลบ้านเต่า อำเภอบ้านแท่น จังหวัดขอนแก่น
คูแก้ว	ตำบลดอนช้าง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
คูประภาชัย	ตำบลบัวใหญ่ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น
คูแก้วบ้านจืด	ตำบลบ้านจืด อำเภอกูแก้ว จังหวัดอุดรราชธานี
คูพันนา	ตำบลพันนา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร
คูบ้านเขวา	ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
ปราสาทคู	ตำบลมะอึ อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด
คูสันรินทร์	ตำบลคูสันรินทร์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม
คูโพนระฆัง	ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
คูคันธนาม	ตำบลยางคำ อำเภอโพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด
ปราสาทจอมพระ	ตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์
ปราสาทสระกำแพงน้อย	ตำบลหญ้าปล้อง อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ
ปราสาทบ้านเนียง	ตำบลเนียง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
ปราสาทบ้านช่างปี	ตำบลช่างปี อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์
ปราสาทบ้านสมอ	ตำบลสมอ อำเภอปราสาท จังหวัดศรีสะเกษ
ปราสาทกั้งแอน	ตำบลกระเทียม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์
ปราสาทตาเหมือนโต๊ด	ตำบลตาเมือง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์
กู่ฤๅษีบ้านโคกเมือง	ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์
กู่ฤๅษีบ้านหนองบัวลาย	ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์
ปราสาทบ้านโคกจิว	ตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดนครราชสีมา

ปราสาทนครบุรี	ตำบลนครบุรี อำเภอนครบุรี จังหวัดนครราชสีมา
ปราสาทสระเพลง	ตำบลโชคชัย อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา
ปราสาทบ้านปราสาท	ตำบลหินดาด อำเภอห้วยแถลง จังหวัดนครราชสีมา
ภูวิฤกษ์	ตำบลเมืองพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
ภูวิฤกษ์	ตำบลหนองเยือง อำเภอบ้านใหม่ชัยพจน์ จังหวัดบุรีรัมย์
ปราสาทนางรำ	ตำบลนางรำ อำเภอประทาย จังหวัดนครราชสีมา
โบราณสถานหมายเลข 1 วัดสระมรกต	อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี

ที่มา : รวบรวมจาก กฤษ เหลือลมัย. "อโรคยศาลในอีสาน". เมืองโบราณ 30, 3 (กันยายน-กรกฎาคม 2547)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์